

TANULMÁNYOK

CIKKEK

ADATOK

HANENBURCH = KAKASD?

Egy keltezetlen útleírás, amely a Jeruzsálembé vezető út egyes állomásait sorolja fel, a magyarországi szakaszcól ekként emlékezik meg: "Minden Jeruzsálembé menő ismeri az utat saját lakhelyétől Magyarországcig: Magyarországcból Jeruzsálembé itt van feljegyezve: Magyarország a Fisgaga víz közepénél kezdődik; innen egy mér földre van az a vár, amelyet Heimenburchnak neveznek; innen két /nap/ a Rauanak nevezett vár; etől a vártól három nap alatt jutni a Wzenburchnak mondott várba, négy nap alatt pedig addig a várig, melynek neve Duldumast. Innen erdőn és számos tavon át, majd egy folyamon hajón átkelve egy faluba, amely bővelkedik kenyérben, innen egy nem messze fekvő várba, melynek neve Dordomest, négy nap alatt. Innen pusztán és száraz területen, hol nem találni vizet, három nap alatt a nagy Suouua folyamig, amelynek a partján, a folyam tulsó oldalán egy Belgradanak nevezett jó és gazdag vár, Bulgária kezdete" /GOMBOS II, 844--845; magyar fordítása: GYÖRFFY GY., István király és műve. Bp. 1977. 300/. Az útleírás keltezése és magyarországi vonatkozású helyneveinek lokalizálása GYÖRFFY GYÖRGY nevéhez fűződik. Szerinte az "itinerarium biztosan datálható 1031 és 1043 közé azon az alapon, hogy Magyarország nyugati határát a Fischa folyóban adja meg, márpedig ezt a határt a német támadást követő 1031-i békében alapították meg, és Aba Sámuel az 1043-i békében mondott le

róla." GYÖRFFY szerint a fentebb aláhúzott földrajzi nevek közül a Fisgaganak a Fischa folyó, Heimenburchnak Hainburg, Raua-
nak Győr, Wzenburchnak /Székes/Féhvár, Hanenburchnak Tolna
vár, Duldumastnak Baranyavár /a mai Branjin Vrh/, Dordomest-
nek Valkóvár /a mai Vukovar/, a Suouuanak a Száva folyó, míg
Belgradanak Belgrád /a mai Beograd/ felel meg /GYÖRFFY GY.,
i. m. 299--300/.

Az útleírásban szereplő földrajzi nevek közül az első
négy /Fisgaga, Heimenburch, Raua, Wzenburch/ és az utolsó
kettő /Suouua, Belgrada/azonosításának helyessége vitán fe-
lül áll. Sokkal több problémát vet fel a közbül fekvő három
helynév /Hanenburch, Duldumast és Dordomest/ lokalizálása. Az
azonosításban GYÖRFFY terminológiai és földrajzi szempontot
érvényesített. Mivel a magyar fordításban vár szóval visszaa-
dott helyek az eredeti latin szövegben civitasként szerepel-
nek, ez arra vezette GYÖRFFY-t, hogy - mint írja - "a megadott
civitasokon csak ispáni várat, megyeközpontot érthetünk". S
hogy melyik megyeszékhelyről van szó, arra a forrás szövegében
megadott távolság alapján következtetett /GYÖRFFY GY., i. m.
300, 302/. Nem haszon nélküli e két szempont alkalmazása he-
lyességének mérlegelése. Mivel a civitas szó a XI. században
bizonyosan várat jelent, eldöntöttnek vehetjük, hogy az itine-
ráriumban szereplő és civitasként említett helyek mindegyike
várás hely volt. Erősen kétséges azonban, hogy kivétel nélkül
megyeszékhelyeket kell-e keresnünk e várakban. Erre kényszerí-
tő erővel akkor gondolhatnánk, ha igaz lenne, hogy minden vár-
megyében csupán egyetlen vár volt, a vármegye központját alko-
tó vár. Erről természetesen nincs szó. Csak az útvonal baranyai
szakaszáról véve példát, a földvár jellegű Baranyavár mellett
Mohács közelében két Földvár helynév őrizte a hajdan volt föld-
várak emlékét, a szekesői /föld/várról pedig Anonymus tett em-
lítést /GYÖRFFY GY., TörtFöldr. I, 280, 302--303, 382--383/.
Az írott források mellett a régészeti terepbejárások és megfi-
gyelések további földvárak létét valószínűsíthetik. Abból a
körülményből tehát, hogy az útvonal két pontján említett két
vár - Győr és Féhvár - megyeszékhely volt, korántsem követ-
kezik, hogy a listában ezt követő valamennyi civitast vármegyei

központként értelmezzük. Valóban nagy segítséget nyújt a lokalizációhoz az egyes várak egymástól való távolsága. Mivel az utak XI. századi vonalvezetését nem ismerjük, egységesen a légvonalban mért távolsággal célszerű számolni. E tekintetben bizonyosra vehető a Fischától Hainburgon, Győrön át Székesfehérvárig vezető út távolsága. A Fischa folyótól Hainburgig egy nap alatt 27, Hainburgtól Győrig két nap alatt 72, Győrtől Székesfehérvárig három nap alatt 80 km-t tettek meg. A napi átlag tehát 27--36 km között ingadozott.

A Székesfehérvár után következő állomás az attól három napi járóföldre lévő Hanenburch. Ennek távolsága Székesfehérvártól 80--110 km, vagyis a dél felé tartó irányt figyelembe véve nagyjából a mai Tolna megye területe jöhet szóba. GYÖRFFY - aki következetesen megyeszékhelyeket hoz szóba a civitasok megfelelőiként - itt Tolna várra gondol. Magunk nem tartjuk kizártnak, hogy Hanenburchnak a mai Kakasd /Szekszárd és Bonyhád között/ felel meg. Azonosságukat az alábbi szempontok valószínűsíthetik. Mindenekelőtt névmegfelelésük. Hanenburch magyar ekvivalense Kakasvár, s miként az itinerárium készítője /Székes/Fehérvár nevét német fordításban Wzenburch alakban hozza, nem meglepő, ha Kakasvár nevével is ezt teszi. A Hanenburch alak nyelvileg korszerű formája a magyar Kakasvár helynévnek /MÁRVÁNY J. szíves szóbeli közlése/. Vajon a mai Kakasdnak volt-e valaha vára? Wosinsky Mór becses monográfiájában a Kakasddal egyesített Belac község címszavánál ezt olvashatjuk: "Belacz-község határában »Schlossberg« Kakasd közelében, a Szegszárdra vezető országút déli oldalán fekszik. E hegycsúcs, mely a Bonyhádtól Szegszárd felé vonuló fővölgy oldalán emelkedik, messze vidéken dominál... E kiváló fekvésénél s terjedelménél fogva bizonyára már az őskorszakban is ez volt a környék földvárainak egyik legfontosabbja" /WOSINSKY M., Tolnavármegye az őskortól a honfoglalásig. Bp. 1896. 236/. Úgy tűnik, névtani akadályja sincs Hanenburch és Kakasd azonosításának. A németre fordított Hanenburch alak egyaránt lehet egy Kakasvár vagy egy Kakas vár elnevezés megfelelője, ahol a vár akár szorosan a név törzséhez tartozott, akár pedig a Kakas

helynév minősítője volt. S hogy e Kakasvár /vagy Kakas vár/
utóbb a forrásokban Kakasd alakban szerepel /CSÁNKI III, 432/,
s ma is ebben a formában él, nem okoz áthidalhatatlan nehézsé-
get az azonosításban. Nem áll ugyanis példa nélkül, hogy egy
erősség hol -vár utótagos alakban, hol pedig a -vár utótag el-
hagyásával az alapszó képzett formájában bukkan fel. A Sopron
megyei Rákvár várnagya a XIV. században hol castellanus... de
Rakus, hol pedig castellanus de Rakwar alakban fordul elő
/Sopronklt. I, 183, 398/. Ha pedig eleve egy Kakas vár alakból
indulunk ki, mindennapos esetnek mondható, hogy "a korábban -d
képző nélküli helynevek a XIII--XV. században felvették a -d-t"
/Acta Hist. Szeged. LV, 87/. Úttörténeti szempontok sem szólnak
kifejezetten a Hananburch = Kakasd azonosítás ellen. Annyi
bizonyosnak látszik, hogy Tolna és Baranya megyét a Székesfe-
hérvárról Baranyaváron át Nándorfehérvárra /Beogradba/ tartó
nagy út /"hadút"/ szelte át /GYÖRFFY GY., TörtFöldr. I, 261/.
Kérdés azonban, hogy ez Dunaföldvárnál érte-e el a Dunát, hogy
azután lényegében véve az egész észak--déli irányú Duna-szaka-
szon a folyó vonalát kövesse /ld. GLASER L., Száz. 63--64,
160--161. oldalnál melléklet/, vagy pedig a Sárvízzel párhuzam-
osan haladva Szabadbattyán--Simontornya--Kölesd--Szerdahely
/ma puszta Bonyhád határában/ útvonalon Cikádornál /a mai Bata-
széknél/ csatlakozott a buda--észéki útba. A Székesfehérvártól
Simontornyán és Szerdahelyen át vezető út - GLASER L. /i. m.
267/ "fejérvár--pécsi út"-nak nevezi -- Kakasd közelében ha-
ladhatott el. Ha tehát túlzás is lenne azt állítani, hogy Ka-
kasd bizonyosan főútvonalon feküdt, de stratégiai helyzete, a
XI. századi, még kialakulatlan útviszonyok nem zárják ki an-
nak lehetőségét, hogy a Székesfehérvárról dél felé haladó út-
vonál az 1030-as években érintette Kakast /a mai Kakasdot/.
Kakasd /ha tényleg azonos Hananburchal/ megfelel annak a kö-
vetelménynek, hogy három napi járóföldre essék Székesfehérvár-
tól. A légvonalbeli távolság Fehérvár és Kakasd között 95 km,
ami napi 32 km-es menetteljesítményt tételez fel. Az itt fel-
sorakoztatott érvek ellenére sem lehet - elsősorban úttörté-
neti bizonytalanságok alapján -- kétségtelennek tekinteni

Hanenburch és Kakasd azonosságát, de az argumentumok arra elég-ségesnek látszanak, hogy az azonosságot elképzelhetőnek vagy lehetségesnek minősítsük.

Sajnos, Duldumast és Dordomest vonatkozásában még ennyire valószínű feltevéssel sem élhetünk. Ismerve azt, hogy a korai időben gyakrabban kell névváltással számolnunk /elég csak arra utalni, hogy Esztergounak vagy egy részének korai neve bizonyosan Sobottin, azaz Szombathely volt/, nem kizárt, hogy e nevek utóbb más elnevezés alatt váltak közismertté. Mivel az útleírásban meg nem nevezett folyam hihetőleg csak a Dráva lehet, s a Dráva túlsó partján fekvő falu pedig Eszék, a mai Osi-jek /GYÖRFFY GY., TörtFöldr. I, 300--301/, bizonyos, hogy Duldumast a Drávától északra, Dordomest a Drávától délre feküdt. Duldumastnak Baranyavárral való azonosítása nem kizárt. Ha a Hanenburch és Duldumast közti három napi járóföldnyi távolságot Kakasd és Baranyavár közti távolsággal azonosítjuk, 60 km-t alig meghaladó távolságot nyerünk, ami napi 20 km-es menetteljesítménynek felel meg. Ez ugyan alacsony érték, de nem tudjuk, hogy a zarándokok hol és mennyi pihenőt tartottak. Már sokkal valószínűtlenebb Dordomestet Valkóvárral azonosítani. Nemcsak az okoz problémát, hogy Baranyavár és Valkóvár között mindössze 60 km a távolság légvonalban, amit négy nap alatt kellett volna megtenniük az utazóknak, s ez még a nehéz terepadottságok mellett is sok időnek tűnik, hanem az is, hogy a Valkóvár és Belgrád közti 130 km-es távolság viszont soknak tetszik ahhoz, hogy három nap alatt teljesíthető legyen. Amennyiben a Hanenburch = Kakasd azonosítás megállja a helyét, ez analógiát szolgáltathat abban a vonatkozásban, hogy Duldumastot és Dordomestet is olyan, várral rendelkező, de nem feltétlenül megyeközpontul szolgáló településben keressük, ahol az azonosítást nyelvészeti, névtani, történeti és földrajzi szempontok egyaránt megengedik vagy gyámolítják.

KRISTÓ GYULA

KÖBÖLGYUK

A magyar nyelvterület egy különleges földrajzi nevét óhajtom - rendhagyó módon - csokorba szedve ismertetni. Társtalanságánál csak elterjedése a Kárpát-medencében figyelemreméltóbb.

Történeti adataink a következők: 1268/347: ... per paludem usque aquam Waag, que dicitur Kubuldukforem ... /CZINÁR, Ind.--Csallóköz, Vág vidékén/; 1345: locum Kubuldekrakathia /MNY. XXV /1929./, 353, MÁKSAI, Szatmár m. 164; hibásan CodDipl. VIII/1, 576-7.--Kölce, Szatmár m./; 1354: locum lutosum vulgariter Kubuldek dictum, in quo existosunt dummi viminum in quadam terra eminenti Humuk dicta /ZichyOkm. II, 573; 1354/425. évi tart. átírása: Uo. VIII, 227; MIKESY, MNYTK. 53. sz. 19;--Ajak, Szabolcs m./; 1383: Kubuldek, piscina /CZINÁR, Ind.; hol?/; 1430: ... ultra quendam locum lutosum Kwbeldegh dictum in quadam terra eminenti, vulgo Homok dictum ... /ZichyOkm. VIII, 424; MIKESY, i. h.--Ajak, Szabolcs m./; 1887: Köbölgyuk domb -- 102 m magas domb a kismarjai határszélen /Bihar m./. Tőle DK-re ma is mocsár, nedves rét van. Tőle DK-re Korhankert helynév. 75 ezres térkép 5167. sz. szelvénye. /Egy Köbölgyuk nevű dombot találunk Hencida és Kismarja között - írja BÁTKY ZS., MNY. XXIII /1927./, 215 - forrás közlése nélkül./

Az adatok névkörnyezete és egyes összetétele csak annyit árul el, hogy lápos, vizenyős területeket jelöl. Erre mutat a rakatya - e korban - 'kosár-, illetőleg más eszközök fonására alkalmas fűzfajta' szó, majd az "in quo existosunt dummi viminum" azonos jelentésű növényt jelző kifejezés.

A név már másoknak is szemet szúrt, de az adatok így összességükben tárgyalásra mégsem kerültek. BÁTKY - az 1268/347. évi adattal kapcsolatban - így nyilatkozott: a "különös, talán törökös hangzású Kübülük név" /így olvassa az adat első részét, s összeveti a mai baranyai Bezedeck helység régi Bözöldeg, Bözöldök nevével/. MIKESY -- i. m. 32. lapján "Kubuldek"-et török eredetű névnek tartja.

Az első 1268. évi adatbeli Kubuldukforem név második része -forem /ha jó olvasat/ ismeretlen. Aligha lehet a latin forem /FINÁLY 813/; BÁTKY a m. verem szót látja benne. Talán inkább a régi m. örem 'örvény' szó hibás másolata, elírása, esetleg olvasata kereshető benne, amely gyakori második - közsói - tagja vízneveinknek /lásd OklSz. stb./.

Az eddig találgatott olvasat, kiejtés magyarázatok helyett támaszkodhatunk az 1887. évi Köbölgyuk /O : Köbölgyuk/ név írásbeli képére. A sok helynevet megőrző II. József-féle felvétel vonatkozó XXV/20. szelvénye nevünket nem tartalmazza, de az említett Korhankert névtől K-re Korhany hal: /om/ nevet őrizi, Kismarjától DNy-ra /1783: XXV/20. szelv./. Noha megnyugtató és előbbre vivő a kiejtés megőrzése, sajnos a névfejtésben még sem léptünk előbbre.

A nevek elhelyezkedése - Csallóköz Vág-mente, Kölcse /Szatmár m./, Ajak /Szabolcs m./, Kismarja /Bihar m./ eléggé szétszórt, de igen jellemzően. Ugyanis valamennyi a magyar nyelvterületen fordul elő.

Kölcse határában - 1345-ben - Kétágúormán /Kethaguorman MAKSAY, i. m. Kölcse a., KNIEZSA, Ecsed 36. sz./, Akasztóormán /1411: Akazthoorman MAKSAY i. m. Ravaszd a., KNIEZSA i. h. 36. sz./, Szörnyeormán /1345: Zyrnyenorman /O : Zyrnyeuorman/ MAKSAY i. m. Kölcse a., KNIEZSA i. h. 36. sz./.

Már KNIEZSA felismerte, hogy az ormán közszó volt e vidéken, egy élőnyelvi - Ormánháti dűlő - adatra is hivatkozik /Nyr. XXVI, 287 nyomán/ Turistvándi területéről. Ha figyelemre méltatjuk azt, hogy a baranyai - mai - Ormánság név a székelly településű nagyvátyi ispánság területéről indult el névátvitellel a mai helyére /1257: inter Drawam et Vrman GYÖRFFY I², 248. lap és 9. jegyz., 352. lap [Ormán] tüzetes magyarázattal/, akkor török/ös/ népelem létét itt is feltételezhetjük. --Hasonló török eredetű közsói névelemünk a korhany, amellyel bővebben szintén GYÖRFFY foglalkozott /Besenyők pas-sim/.

BÁTKY-nak feltűnt Bezedek /régén Beszeldog ~ Beszöldeg ld. GYÖRFFY, I², 284; a mai kiejtés a szerb /rác/ telepések

nyomát viseli. Bezedek utolsó szerb lakóit az 1920 utáni optálás során vesztette el/ határosa volt Ormánd /GYÖRFFY I², 353. lap Ormánd 2. alatt/. E Duna -- Drávaszög területe szintén mutat fel török nyomokat /vö. BÁSONYI L., MNy. LXII, 164-5; REUTER Uo. LXXI, 497/.

KNIEZSA /Zyrnyen- olvasatból kiinduló/ névfejtéséhez egy olvasathelyesbítő javaslatból induló névmagyarozatot fűzök. A nevet Zyrnyeuorman-nak olvasom, előtagja pedig a magyarban is használt személynév /1401/ 1401: Zwrnyebakanya-i Demeter fia ... Zernye fia György ..." REUTER, MNy. LXVIII, 218-9/ --így a helynévadás csak magyar lehet, amelyet a helynévi környezet is igazol.

Sajnos a rendelkezéseimre álló forrásművekben a Köbölgyuk név szorosan vett magyarozatához útmutatást nem leltem. S ezért is rendhagyó dolgozatom, mert a lehetőségig teljes adatsorhoz -- magyarozót keres.

Így kétséges előttem, de megemlítenédnek látom, hogy a m. Köböl személynév /FEHÉRTÓI, NytudÉrt. 68. sz., K/292: "Kublus ~ Kubul") és hely/ség/névi származékai: (Köbli > mai Köblény a m. Köblin locativus átvétele a helyi sváb lakosságtól, s onnan visszavétel közigazgatási névként; a közeli m. lakosság idősebbje ma is Köbli néven nevezi a házi beszédben, Köbölkút stb., más névmagyarozatát nyújtja FNESz.: Érköbölkút, Köblény alatt/ ide vonhatók-e?

Mindössze ennyi, ami e névről évek alatt összeállt. Talán elegendő a további sikeres lépéshez.

REUTER CAMILLO

ÁGASEGYHÁZA

A Kecskemét határához tartozó Ágasegyháza nevű tanyaközpontot 1951-ben községgé szervezték. A következő év júliusáig ideiglenes nevet adtak számára Ágasháza formában, ezt azonban - bizonyára az új település lakóinak kívánságára - a községgé alakítás befejezésekor, 1952-ben Ágasegyháza-ra módosították /vö. Hnt. 1973. 980/. Ebben az időben más környékbeli falvak

nevéből is igyekeztek eltüntetni az -egyház szót /mivel azt tartották róla, hogy a múlt rendszerre emlékeztet/: az ugyan-csak községgé alakított Hetényegyháza ideiglenes neve is He-tény volt, sőt az egyszerűsítés egy esetben meg is valósult, az 1948-ban alakított Fülöpháza nevét a korábbi Fülöp-Kerekegyháza névből csonkították.

A Duna-Tisza közén régebben két Ágasegyház nevű település volt. Az egymástól való távolságuk légvonalban nem éri el az 50 km-t. A források szűkszavúságán kívül ez lehet a magyarázata annak, hogy a másodikra korai történeti adatokat nem tudunk idézni, azt ugyanis nem zárhatjuk ki, hogy az elsőnél említett adatok némelyike esetleg erre a második településre tartozott:

1. Ágasegyháza, község Kecskemét szomszédságában. Az első adatát 1353-ból ismerjük, I. Lajos ekkor juttatta e birtokot /*terram sive possessionem Agaseghaz*/ új adomány címén a Cser-tán nemzetségbeli kunok kapitányának, Karla Jánosnak/ GYÁRFÁS III, 487, 488/. - 1359: Agaseghaz /ekkor megjárják határát; vö. uo. III, 498--500/; 1429: Sebastianus filius Johannis filius Egidius de Agaseghaz /uo. III, 593/; 1489: Ágasegyház - átírt adat /Harasztí Ferenc szörényi bán kezébe kerül; vö. CSÁNKI III, 372/; 1676, 1680: Agas Egihaz /SZARKA 55/, 1808: Ágasegyháza vel Ágosegyháza /LIPSIKY/; stb.

2. Ágasegyházadűlő, Kiskunmajsa része, 1970-ben 334 lakóházában 889 lélek élt /Hnt. 1973. 454/. Első adata 1806-ból, LIPSIKY térképéről való: P. Ágasegyháza; 1808: Ágasegyháza vel Ágosegyháza /LIPSIKY, Rep./. A térkép szerint északon Maisa, nyugaton Tajó, délen Kígyós, délkeleten Pálos és északkeleten Csolyos pusztá határolja. - Megvan a név Pesty Frigyes gyűjtésében is: Ágasegyháza /Pesty Frigyes Helynévtárából I. Jászkunság. Közléteszi: BOGNÁR ANDRÁS. Kecskemét-Szolnok, 1978. 129/. Később Kun-Ágasegyháza néven ismerték /Hnt. 1877. 490; BOROVSZKY, Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm. I, 86/.

Nyilvánvaló, hogy a két helység nevét egyféleképpen kell magyaráznunk. A szakirodalomban az a felfogás terjedt el, hogy az előtag személynévi eredetű, s az birtokos jelzője az utótagnak. Az EtSz. /I, 51/ igen bizonytalanul fogalmazva azt ve-

tette föl, hogy az Ágos e névben az Ákos személynév alakváltozata: "Mivel lehetséges, hogy a személynévnek volt Agus ~ Águs alakváltozata is /vö. 1141--61. okl.: "cum pastoribus Agus, Maradec..." 4. MKönyvsz. I, 18/, nem lehetetlen, hogy Ágosegyháza ~ Ágasegyháza is az Ákos névvel függ össze /más-képp KUBINYI, Nomencl./." VIRÁGH RÓZSA /MhEr. 7/ a magyar helynévkutatás eredményeit összefoglaló kis füzetében ezt a magyarázatot ismételte meg. Modern helynévszótárunk készítője, KISS LAJOS is átvette ezt a tetszetős föltevést /FNESz 40/: "Az elülső névelem a m. R. Águs... szn. Ez talán nem a m. ág fn. származéka, hanem a török eredetű és 'fehér sólyom' értelmű m. Ákos- szn.-nek az alakváltozata. Lehetséges tehát, hogy Ágasegyháza tkp. jelentése 'Ákos temploma'."

A magyarázat ellen két kifogás emelhető: 1. nincs bizonyítva, hogy az Ágos- az Ákos név alakváltozata, 2. nem hoz példákat arra, hogy birtokos jelzői helyzetű személynévek más -egyház alaptagú nevekben is előfordulnának.

Okleveleinkben meglehetősen gyakran szerepel az Ákos személynév és nemzetségnév, ezzel szemben az Agus ~ Agos névalak rendkívül ritka. Úgy vélem, hogy a két név összetartozóságát csak akkor tekinthetnénk bizonyítottnak, ha a nemzetségnév vagy valamely gyakrabban felbukkanó, "közéleti" Ákos nevének adatsorában előfordulna az Agus változat is. Erre azonban a rendelkezésemre álló okmánytárakban nincsen példa. A nemzetségnév mindig az Acus, Achus, Akus, tehát k hangot tartalmazó írásképpel szerepel /vö. KARÁCSONYI, MNemz.; WERTNER, MNemz./, és k-t találunk a rendszeren e nemzetséghez tartozó személyek nevében is, pl. 1. Ákos bihari ispán: 1124: comitibus Lamberto, Magnoldo, Acus, Paulo... /CDES. I, 69/, 1138/329: Achus Cómities Bihariensis /MNY. XXXII, 205, GYÖRFFY I, 601, CDES. I, 75/, 1146: Acus comes /PRT. I, 598/; 2. Ákos mester, budai prépost: 1248-tól ismerjük /ÁÚO. II, 204, VII, 275/ 1272: Akus /KritJegyz. II/1, 138/, 1273: Acus /GYÖRFFY I, 718/; 1214: Achus et Butha de villa Cheusci - vádlók /VárReg. 185/; 1297: Akus nembeli Mihály fia Akus mester /GYÖRFFY I, 506/; 1326: Ákos nb. torockai Elleus fiai: István, Akus, Gergely /uo. I, 623/; 1379--86:

Mikch bán fiának, Istvánnak a fia: Akus mester /KállayLevt. II, 191, 215/. Nincsenek továbbá g-s formák az Akos- elemű /s többnyire az Akos nemzetséggel kapcsolatban levő/ településnevek adatsoraiban sem. Ld. Akospalotája, Pilis vm. /Cs. I, 12/, Akosmonostora, Pest m. /uo. 31/, Akossteleke, Szabolcs vm. - idetartozik? /uo. 309/, Akos, Közép-Szolnok vm. /uo. 349/. A személynévvvel kapcsolatba hozható helynevek összeállítását ld. AHist. XLVIII, 4. - A fentiek alapján el kell tehát vetnünk azt a föltevést, hogy az Ágasegyháza név előtagja az Akos személynév alakváltozata lenne.

Az 1141--61-beli Agus személynévet - úgy gondolom - nyugodtan az ág főnévhez, illetőleg ennek ágas melléknévi → főnévi származékához kapcsolhatjuk. Az OKI Sz. /i. h./ egy terjedelmesebb részletet közöl az oklevélből: "In eodem predio dedi novem silvestres equos cum pastore Nezdigi et XX. porcos cum pastoribus Agus, Maradec et X. vasa apum." Úgy vélem, hogy az itt említett Agus disznópásztort "mestersége címeréről" nevezték el. Az állattenyésztő vidékeken jól ismerik a legelőn a kút közelében vagy a pásztorkunyhó előtt felállított ágas-t vagy ágasfá-t, amely különböző célokra szolgál: szárítják rajta a ruhát, állatbőrt, boncolják a leölt állatot, "csőszfának" is használják, felmászva rá messzebbre látnak, végül az élő állatnak is fontos, mert - különösen a sertések - ehhez dörgölődhetnek. /Vö. ÚMTsz. ágasfa a./ A régi magyar személynévadásban nem tekinthető ritka eljárásnak, ha a mestert a művelkedése során vele kapcsolatba került tárgyról nevezik el. Vö. 1181: Lence, Bibura, Cuce - olv. Lensze, Bibura, Szúsze, szövőnök nevei /PAIS: NévtVizsg. 100-1/, 1277: Gothardus filius Samka Jnd filius Jne fpeculatores de Chakan /OMOl. 101/, apa és fia az íjkészítés egyik műveletéről vette nevét, ti. a visszacsapó íjat marhaín ráragasztásával tették rugalmasabbá /vö. GYÖRFFY GYÖRGY, István király és műve. Bp. 1977. 107/.

Az Ágasegyháza előtagjának személynévi eredetét azonban nem valószínűsítik az egyéb -egyház alaptagú helynevek sem. A forrásainkból ismert személynév + -egyház szerkezetet mutató nevek többségéről ugyanis igazolható, hogy korábbi pusztasze-

mélyneves formára mennek vissza, s az utótag csak másodlagosan csatlakozott hozzájuk /pl. Bánkegyház, Simaegyház, Borsod-egyház, Kevegyház stb./. Egyetlen példánk sincs arra az esetre, hogy a kegyúri jog, a magánegyházi helyzet névadóvá vált volna. Kizárja a személynévből való eredeztetést az is, hogy a név adatsorában csak egészen későn tűnik föl a birtokos személyragos forma, s ez nyilvánvalóan az egyéb -háza alaptagú nevek mintájára jött létre /hasonlóan egészült ki: Félegyház - Félegyháza, Nyíregyház - Nyíregyháza stb./.

Azt hiszem, helyesebb úton járunk, ha azt a magyarázatot fogadjuk el, amit maga a névforma is sugall: a templomot építési sajátosságáról nevezhették el. Az ágas szónak ismerjük a 'gerenda', 'tartóoszlop' jelentését is /vö. ÚMTsz./, azaz eredetileg olyan templomok állhattak a mai Ágasegyház-ak helyén, amelyek ágas-okból készültek, vagy amelyeknek födémét ágasok tartották. A templom építési módja számos más esetben is névadóvá vált /vö. Kerekegyház, Ötsgölgégyház, Sáregyház, Kőegyház, Kővesegyház stb./. Kevésbé valószínűen még az is fölvethető, hogy a templom haranglábját helyettesítette ágas, és az vált névadóvá. /Vö. ehhez: 1588: Egy eregh agoson harang. - OklSz. ágas a./

Az Ágasegyháza név tehát az elsősleges -egyház alaptagú helynevek sorába tartozik, azok közé, amelyek közvetlenül a templomra vonatkoznak, annak valamilyen tulajdonságát, építési sajátosságát stb. fejezik ki.

MEZŐ ANDRÁS

S A R V A L Y

A Névkatató Munkaközösség 1979. évi nyíregyházi találkozását azzal zártuk, hogy -- többek között -- egyetértettünk abban, hogy a névtan, különösen a történeti névtan, kell, hogy igénybe vegye más tudományok és szakemberek segítségét oly módon, hogy maga is segítséget adjon a történelemkutatás, a földrajz, néprajz, szociográfia stb. számára. Ennek az elvnek he-

lyességét egy, a Veszprém megye tapolcai járás földrajzi neveinek gyűjtése és közzététele során adódó példával szeretném megvilágítani.

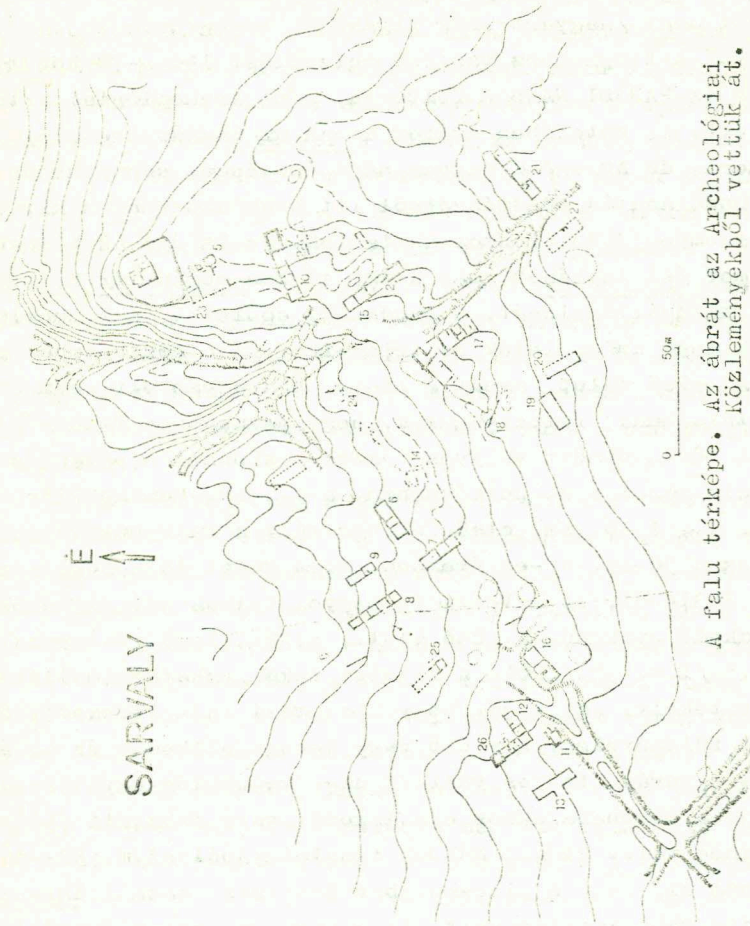
Sümege területén, a belterülettől DKK irányban, a sümegprágai határ, a Bazaltbányai út, a vasút, Lesenceistvánd és Várvölgy közötti 980 hektárnyi területű 11/589. számú hegyes dombos-sík erdőterület neve Sarvaj : Sarval /C, Sarval K₁K₂. Sarvaly P. Sarvaly, pu./.. Gyűjtésünk során sem Sümege, sem a környező falvakban, sem az erdészeti dolgozók körében semmiféle magyarázatot nem kaptunk a név eredetére. Egyesek a "talán", "lehet", "biztos", "valószínű" módosítószókkal bevezetett mondatokkal sarj-erdőből próbálták magyarázni a nevet. Meg kell jegyezni, hogy annak ellenére, hogy az utóbbi években köztudottá vált, hogy az erdő fái között középkori falu rejlik, senki sem hozta kapcsolatba a volt település és az erdő nevét, bár ma már a 11/633. számú Templom-sűrű mellett, azon belül, általánossá vált a romfalura a 11/632. számú Sarvaj : Sarvaji-romok elnevezés. Feltűnő ez a jelenség, mert nemcsak Sümege területén, de a többi községben is lépten-nyomon találkozzunk földrajzi nevekből továbbélő középkori településekkel, s ezek hajdani léte köztudott volt.

BÉKEFI REMIG A Balaton környékének egyházai és várai a középkorban című művének 174. oldalán említi: "Sarvaly /ma puszta Sümegetől délre/ papja 1334-ben Mártonka, aki 20 dénárt fizet pápai tized fejében." 1332--7: Sarnad /C :Saruad/ hn. /ORTVAY, EgyhFöldl. 1: 296/ 'Sarval puszta, Sümege fiókja'.

A Sarvaly helynév etimológiájára vonatkozólag idézem azt a magyarázatot, amelyet Kiss Lajos "Veszprém megye helytörténeti lexikoná"-nak kiadás alatt levő második kötete számára készített s kérésre rendelkezésemre bocsátott: "Etimológiailag összetartozik a bakonybéli apátság birtokai között szereplő "in villa Soruul" /1180 körül: PRT. 8:1269/ és "supra ortum Soruul" /1230: PRT. 8: 279/ helynévvel. Bizonyára korábbi személynévből keletkezett; vö. 1211: Soruold személynév /PRT. 10: 505/. Egy Aszófőre való szőlőművest hívtak így. Irodalom: Mikos: MNY. 31: 294."

Nem kerülheti el figyelmünket Szent István királynak az un. alapítólevele, melyben a veszprémi egyházmegye területét kijelöli, majd ezután felsorolja a veszprémi Szent Mihály egyház javára eszközölt birtokadományait. Itt kerül sor a Kolon vármegyei Marcalfő említésére. GUTTHEIL JENŐ könyvének 49. oldalán ezt írja: "A Kolon vár megyéjében adományozott Marcalfő ma ismeretlen helynév, a Marcal forrásvidékét jelenti, ahol már a XIII. századtól a veszprémi püspökség birtokairól van tudomásunk: Sümeg, Erek, Deáki vidéke." /Az Árpád-kori Veszprém. Veszprém, 1977./ Eszerint a Marcal forrásvidékén a XI-XIV. században egy Sarvaly nevű falu. GYÖRFFY GYÖRGY a Szent István király alapítólevelében említett Marcalfőt Sümeggel azonosítja /István király és műve. Bp., 1977. 182, 406/.

A romfalú fekvéséről a következőket mondhatjuk el. A Sarvaly-erdő északi határától a terület nyugati oldalán durván észak-dél irányú 2-400 m magasságú bazalt hegyvonulat húzódik. Ennek a hegyvonulatnak északi lábánál, a 11/563. számú Erzsébet-kert : Erzsébet tér : Örzsébet-liget területén levő 11/562. számú /elapadt/ forrást tartja a néphagyomány a Marcal forrásának. Az erdő területén, a vadászházzal szemben, a hegyoldalban találjuk a 11/608. számú Forrás : Sarval-forrás : Sarvajiforrás nevű, hajdan bővízű forrást, mely vizével a Marcalt táplálta. Vizét az elmúlt években befogták a reprezentatív vadászház vízellátására, így a forrásnak ma már csak a helye lelhető fel. A 11/620. számú mélyfekvésű Lap-réten árok fut keresztül, mely hajdan patak volt, s forrásból táplálkozott. Ma esős időben sem több, mint vaddisznó dagonya. Ugyancsak a Marcal forrásának tekintik a szomszéd község lakosai a 16/104. számú Kemence-kút forrást, s az ebből eredő vízfolyást /16/103, P.: 16/109. szám/ Marcalnak nevezik, mielőtt az a 11/548. számú Nagy-rét : Hosszu-rét nevű mélyfekvésű területet elhagyva a Marcalba ömlene. A néphagyomány szerint ez a rét rejti mélyében Erek középkori falut. -- Mindezeket figyelembe véve kirajzolódik előttünk a Marcal forrásvidéke, melynek északi félkörét Erek - Sümeg - Deáki képezi.

A falu térképe. Az ábrát az Archeológiai
Közleményekből vettük át.

A 11/633. számú Templom-sűrű nevű terület a környezetéből meredeken kiemelkedő ÉK--DNY irányú dombhát. Ennek északkeleti végében találjuk a kövel korított 13x7 méteres, az É--D iránytól 20°-kal nyugatra eltérő egyhajós, a román stílus jegyeit magánviselő templomromot, melyet GENTON ISTVÁN XII. századnak határozott meg. /Magyarország régészeti topográfiája 3. Bp., 1970. 224./ A templomhoz tartozó települést 1969--74 között HOLL IMRE és PARÁDI NÁNDOR feltárta, s az Archeológiai Értesítő 106. évf. 1. kötetében számot adtak az ásatás eredményeiről. A középkori, de az egész magyar népi építészet szempontjából is újat hozó ásatás eredményeiből itt csak azt emelem ki, amit Sarvaly szempontjából fontosnak tartok. Az "5 évi ásatás során a templomot /ez legkésőbb már a 12. sz.-ban megépült/ és 17 házat... 2 különálló pincét, 3 gazdasági épületet és 1 műhelyt ismertünk meg. Az épületek és leleteik a késő középkorból származnak. Az első falut, amely a 12-13. században élt, nem sikerült megtalálnunk; feltételezzük, hogy északabbra feküdt, a bokrokkal sűrűn benőtt völgyes részben, ahonnan a patak is indul. A falu házai a 2. periódusban, a 14. sz.-ban kerültek mai helyükre. ... A 16. sz. első felében vált a falu pusztává, valószínűleg a 30-as, 40-es években. Erre mutat legkésőbbi emléketünk 1531-ből, és a Veszprém megyei falvak adójegyzékében más falvaknál gyakran feltűnő 1531., 1532., 1544. évi pusztulások is." /I.m. 33./ HOLL a feltárt lakóházakat és melléképületeket értékelve azt írja, hogy kismemesi falu lehetett, amely számára a földművelés, a szőlő vagy kertgazdálkodás és az állattartás egyaránt fontos volt. E nagy település egyik sajátos jellemzője a boronaházakhoz csatlakozó, vagy azok alá épített kőfalú pince volt. PARÁDI NÁNDOR tanulmányából /i.m. 52--56/ azt emelném ki, hogy e pincéket bortárolásra használták, padlásuk pedig gabonaraktár volt. "A pincék gyakori előfordulása Sarvalyon arra utal, hogy a falu lakossága jelentős részének volt szőlőbirtoka, és ezek a szőlők nem távol, hanem a falu határában feküdtek." /I.m. 61./

Az ásatási eredmények ismeretében idekíváncozik néhány, gyűjteményünkbe bekerült adat ismertetése.

Az első, XII-XIII. századi falut a régészek nem találták meg, de azt a közelbe a Laprét területére helyezik. A Templom-sűrűtől keletre, kb. 1 km távolságra a 11/624. számmal jelzett Rom : Bikarét-mögötti-rom nevű tereptárgyról a Régészeti topográfia feljegyzi, hogy kőépület maradványa van itt, s cserépedényt találtak a közelében. K.L. adatközlőnk paticsfal maradványról is tud. A XII-XIII. századi falu elpusztulásáról vagy arrébbtelepüléséről szóló véleményhez kiegészítő adatként szolgálhat három Tatárveres földrajzi nevünk, melyek EK-D irányban félkör alakban helyezkednek el az adott terület körül 11/528, 11/592, 33/66./. Értékes adatnak tartom a sarvalyi pincék történetéhez azt az adatközlői megjegyzést, ami a 11/662. számú Kőbánya-oldal és a 16/92. számú Bánya alja neveknél található. Itt a hegyoldalban keletről nyugatig teraszos művelés nyomai láthatók, az adatközlők szerint szőlőt művelhettek itt, -- talán a rómaiak! A sarvalyi ásatás azonban valószínűsíti, hogy a hajdani borospincékbe innen került a szőlő! /Kb. 1,5 km a távolság./

Úgy gondolom, hogy a jelenkori földrajzi név gyűjtés során talált adatok összevetése a társtudományok eredményeivel nem lehet hasztalan. Mindenképpen arra kell, hogy ösztönözzön, hogy tovább kutassa ki-ki az elsődleges forrásokat, hogy az ilyen jelentős - immár feltárt - középkori településünk azonosítását biztosan elvégezhessek, s egyben tisztázhassuk Sümeg Árpád-kori történetét, melynek neve 1301-ből maradt ránk, de a vár építése a XIII. század második felére tehető; s fényt derítsünk az e területen létezett Marcalfő, Sarvaly nevű települések holletére, illetve megnevezhessek a még itt található középkori emlékeket, amelyeknek számát e területen a 16/81. számú Kis-gesztenyés nevű területen levő XII. századi templomrommal bővíthetjük. Ez a feladat - úgy érzem - elsősorban történészekre, régészekre vár, de a névtanos is segítségül siethet. A Templom-sűrű falujából nemcsak a török elől menekült el a lakosság, hanem a régészeti kutatások eredményeként azt látjuk, hogy a természetes népszaporulatból eredően természetes kirajzással is kell számolnunk. Valószínű, hogy a népfelcsesleg a kör-

nyező települések valamelyikén található új otthonra, de minden bizonnyal a veszprémi püspökség területén kell keressük e telepéseket, akik esetleg nevükben is megőrizhették hajdani falujuk emlékét.

Megjegyzés: A nevek előtti törtszám nevezője a Veszprém megye földrajzi nevei I. Tapolcai járás megjelenés alatt levő kötetének beosztása szerint a falu sorszámát, számlálója az ezen belüli tereptárgy számát jelöli. 11:Sümeg, 16:Sümegprága, 33: Lesenceistvánd. A szögletes zárójelben szereplő rövidítések ugyancsak a fenti kötetbe bedolgozott írásos nevek rövidítései. K_1 : az 1850-es években készült kataszteri térkép, K_2 : a jelenleg használatban levő kataszteri térkép, C: a K_1 . croquiija, P: Pesty Frigyes gyűjtése.

MÉSZÁROSNÉ VARGA MÁRIA

ÖT JÁSZSÁGI TELEPÜLÉS^{*} KÜLTÉRÜLETI FÖLDRAJZINEV-ANYAGÁNAK NÉHÁNY STILISZTIKAI SAJÁTOSSÁGA

1. A földrajzi nevek stílusáról

A földrajzi nevek alapvető sajátosságát J. Grimm a következőkben látta: "Alle Eigennamen sind in ihrem Ursprung sinnlich und bedeutsam; wenn etwas benannt wird, muss ein Grund da sein, warum es so und nicht anders heisst." /Idézi A. BACH: Deutsche Namenkunde II/1./ A közzsói jelentésű szavak névanyagbeli változása, fejlődése természetesen hosszú folyamat, és e folyamat során számos, eredetileg közzsói jelentésű nyelvi jel elveszti közzsói funkcióját, jelentését, és j e l n é v v é válik. /J. SOLTÉSZ KATALIN: A tulajdonnév funkciója és jelentése. Bp., 1979. 31./ A névanyagba bekerült közzsók a fejlődés aránylag korai szakaszában is kaphatnak sajátos jelentésárnyalatot. Ennek és számos más tényezőnek az alapján az egyes területek földrajzinev-anyaga a u t o n ó m r e n d s z e r t

^{*} Alattyán, Jászapáti, Jászivány, Jászszentandrás, Pusztamónostor. Jászapáti és Jászivány történeti névanyaga is!

alkot, sajátos nyelvi egységet képez.

Ugyanis a tájegység lakói nevezték és nevezik meg a táj egyes részleteit, a rajta található és a tájékozódást is szolgáló objektumokat. Ebben jut kifejezésre a táj és a rajta élő emberek kapcsolata. Ennek következtében a névadás a meg- és elnevező ember szemléletének, valóságglátásának a tükrére, szellemi adottságainak, hagyományrendszerének a népköltéssel is rokon megnyilvánulása. A földrajzi nevek jelentős része olyan állandósult szókapcsolat, amely az asszociációk széles körét testesíti meg. A névanyag tükrözi a táj jellegzetességeit mint a névadás alapvető meghatározó tényezője, tükrözi továbbá az ember hozzá való viszonyát, s mint névadót, természetesen magát az embert is. Mindenképpen e hármasságban ragadható meg egy-egy terület névanyagának stílus-hatása, esztétikuma. Nyilvánvaló, hogy az öntörvényű névrendszer nem vagy alig mérhető, vizsgálható az irodalom vagy egyéb művészeti ág stilisztikai mércéjével. Különösen egyértelmű ez a megállapítás, ha elfogadjuk Ju. M. Lotman véleményét, aki az irodalmat másodlagos modelláló rendszernek tekinti: "Azokat a rendszereket, amelyeknek alapja a természetes nyelv, és amelyek kiegészítő, ráépülő struktúrákra szert téve másodfokú nyelveket alkotnak, kézenfekvő másodlagos modelláló rendszereknek nevezni." /Strukturalizmus. Második kötet. Modern Könyvtár, 43./ E vélekedés nyilvánvalóvá teszi, hogy a névrendszer másodlagos modell. A nyelv egyik alapfunkciója ugyanis a megnevezés, a világ legkülönbözőbb dolgainak, jelenségeinek stb. megnevezése. A tulajdonneveket és természetesen a földrajzi neveket is, másodlagos rendszereknek lehet tekinteni, hiszen az adott nyelv közzói funkciójú elemeit sajátosan használjuk fel egy-egy terület vagy objektum megnevezésére. Tesszük ezt oly módon, ahogyan az irodalom másodlagos képet teremt a természeti és az emberi világról, azaz ábrázolja azt.

Egy-egy terület névanyaga az egyedi megnevezések összessége, és mint megnevezésrendszer rendelkezik sajátos stilisztikai jellemzők-

kel. Ebből természetszerűen következik, hogy az alapvető összefüggések alapján történő csoportosítás, t i p i z á l á s mutatja meg legtisztábban az adott területen élő emberek névadási szokásait, a n é v a d á s jellemzőit. J. SOLTÉSZ KATALIN véleménye szerint: "Egy-egy nyelv, illetőleg korszak névanyagában gyakran felötlik a képzésmód vagy eredeti jelentés-tartalom tekintetében hasonló típusú nevek sokasága: ezek adják a névanyag uralkodó stílusát." /I. m. 144./ A névalkotás eltérő módozatai természetesen rendszert alkotnak a névanyagban, és ez bizonyítja a névanyag autonóm voltát.

Külön tényezőként kell számolni a hivatalos /írásbeli/ és a népi nevekkel a vizsgálat során, hiszen a teljes névrendszeren belül mindenképpen eltérő vagy valamilyen vonatkozásban elütő sajátosságokkal rendelkeznek. Ugyanakkor annak is tanúi lehetünk, hogy a népi névhasználat átveszi a hivatalos nevek egy részét, de ez elsősorban a belterületi nevekre vonatkozik. A külterületi névanyag javarészt népi névnek tekinthető még akkor is, ha egybeesik a kataszteri nevekkel, hiszen a térképet készítőik szükségképpen figyelhettek a népi névhasználatra, és felhasználhatták annak eredményeit.

Ha tehát egy-egy terület földrajzinev-anyagát stílushatás szempontjából vizsgálni, tisztázni kell, milyen nyelvi eszközökkel milyen normákkal, milyen szabályok alapján hogyan tükrözik a nevek a táj jellegzetességeit és a rajta élő emberek gondolkodását, valóságglátását, A földrajzinev-alkotás típusalkotás. A rendelkezésre álló jeleket sajátosan használja fel a névalkotás.

2. Néhány névtípusról

Egy névtípusba olyan nevek tartoznak, amelyek a névalkotás és ebből eredően a tükrözésmód, azaz érték tekintetében /ZSILKA JÁNOS: A stílus hírértéke. Akadémiai Kiadó, 10/ lényegében megegyeznek egymással. A névtípusok a névanyagban természetes rendszert alkotnak.

2.1. Az -s /-as, -es, -os, -ös/ képzős névtípus

A vizsgált települések élő névanyagában 21 egyelemű -s képzős névalakulat fordul elő az alábbi megoszlásban:

- a/ -s képzős nevek: Barattyús, Csátés, Csigás, Csukás, Piócás, Varnyas, Vesszős;
- b/ -as képzős nevek: Huszonnyócas, Nyilas;
- c/ -es képzős nevek: Eprés, Jeges, Kincses, Mэгgyes, Székes, Szédérjes;
- d/ -os képzős nevek: Anyagos, Fácános, Parajos, Százforintos, Virágos;
- e/ -ös képzős név: Gyümölcsös.

Ezeket a neveket a képzők jelentésében megmutatkozó viszonylagos azonosság teszi típusá. A névtípus előfordulási aránya is jelentős, hiszen alap- és megkülönböztető elemként még számos más névnek is alkotóeleme. Osi névtípusnak tűnik, hiszen Jászapáti és Jászivány történeti névanyagában is jelentős összetevőként szerepel: +Makkos, +Hegyes, +Mocsáros, +Hegyes-halom, +Makkos-dűlő, +Virágos-kút, +Csukás-ér, +Lencses-határ, +Nagykettős stb.

9 élő névben a l a p e l e m k é n t szerepel -s képzős név: Dósa-nyilas, Egri-úti-nádas, Kossuth-gyümölcsös stb. 29 földrajzi névben pedig m e g h a t á r o z ó e l e m k é n t funkcionál: Égyes-kérészdűlő, Lovastanya, Fínyés-tó, Ménés-lapos stb. További 11 névben az -s + -i = -si képző játszik fontos szerepet, például: Égyesi-rész, Virágosi-dűlő, Pärési-út, Vesszősi-csárda stb. Az e g y e l e m ű -s k é p z ő s névtípus elsődleges funkciója a tájegység á b r á z o l á s a, l e í r á s a egyetlen uralkodó jegy/megfogalmazható á l l a t n é v v e l /csiga, csuka, fácán, pióca, varju/, n ő v é n y n é v v e l /csáté, eper, meggy, paraj, szeder, vessző, virág/, t a l a j m i n ő s é g megnevezésével /agyag, szik/, továbbá metaforikus értelemben használt egyéb közszók is betöltik ezt a funkciót a legkülönbözőbb jelentéssel: kincs, száz forint. Ez utóbbi változat az újabb névalkotás terméke.

E n é v t í p u s tehát rendkívül kifejező, erőteljes stílisztikai hatást hordoz. A név születésekor volt állapot javarészt már eltűnt, a név pedig mind a mai napig használatos, s így egyre inkább közeledik a j e l n é v felé, mivel a még benne értelmezhető közszónak már semmi köze sincs ahhoz a tájhoz, amelyet az adott szóval jelölt meg és jelöl a népi névhasználat. E névbe belesűrűsödött egy darab múlt. Minél inkább távolodik a hajdan ábrázolt tájegység azon közszó jelentésétől, amellyel megjelölték, annál erőteljesebb lesz a földrajzi név esztétikai tartalma. A földrajzi név stílisztikai jellemzője tehát folyamatosan változik az idők során abban az esetben, ha az elsődlegesen ábrázolt táj arculata változik, a földrajzi név pedig állandó marad. /Ez a változás jóval gyorsabb lehet, mint a teljes nyelvi eszközrendszer változása. Ezért lehet és kell ezt a folyamatot inkább névtaninak, mint nyelvinek tekinteni./

A földrajzi nevek egyik fontos tulajdonsága a dinamizmus, amely egyrészt a fenti megjegyzésekből következik, másrészt pedig abban is testet ölt, hogy a meglevő szavak más névelemekkel vagy közszókkal kombinálva, újabb névvé válhatnak. Az -s képzős névtípus - mint bizonyítottuk - alkalmas erre. Ennek következtében a névanyagban elfoglalt szerepe megnő, s ebből eredően stiláris sokfélesége is természetes jelenségként olvad bele a névrendszerbe. Vannak olyan névbeli alapelemek, amelyek nem vagy alig állhatnak magukban földrajzi névként. A vizsgált területen ilyennek tekinthető a t a n y a, amely valóban nem fordul elő olyan földrajzi névként, mint például a Fácános vagy a Piócás.

2.2. AZ -ás, -és képzős névtípus

Ez az alakulat is régi jász névtípusként értelmezhető, mivel Jászapáti és Jászivány történeti névanyagában jelentős helyet foglal el. Az e névtípusba sorolható nevek száma 29, ebből 16 történeti név, 57,14 %.

A vizsgált teljes névanyagban összesen 46 -ás, -és képzős szóból alkotott név található. /Ebből összesen három az -és képzőt tartalmazó név: Újtelepítés, Törekvés TSZCS [termelőszövetkezeti csoport], Tötés/. Feltűnő, hogy Pusztamonostor névanyagában ilyen típusú név nincs.

Leggyakoribbak a j á r á s szóból keletkezett nevek: 18. Ebből egytagú névként funkcionál 1, alaptag 2, meghatározó tag 3 névben. A Jászszentandrás névanyagában szereplő Járás név a határ igen jelentős részét foglalja magába. A név differenciálódásával megalkotott további 13 név pedig annak egyes részeit jelöli: Dirkajárás, Bornyujárás, Csordajárás, Felsőjárás, Járási-iskola stb. A többi település élő névanyagában összesen 3 név /Kisjárás, Vágójárás, Birgejárás/ fordul elő összesen 4 esetben.

Úgy tűnik tehát, hogy az egyes települések más-más nevet tekintettek, tettek meg kiindulópontul a névadásban. A jászszentandrásiak a járás elemet variálták sokféleképpen, a jászapátiak meg a nyomás-t tekintették fontos alkotóelemnek. Ez utóbbi jelenség figyelhető meg Alattyán névanyagában is azzal a különbséggel, hogy ott a számmal való jelölés sokszorozza meg a névelem előfordulását.

Az állattenyésztéssel van összefüggésben az állás elemet tartalmazó nevek csoportja. Egytagú névként nem fordul elő sem az élő, sem a történeti névanyagban, alaptagként egy esetben, meghatározó tagként 3 névben. Megjegyzem, hogy a 4 előfordulás egyike újabb keletű lehet, és nincs kapcsolatban az állattartással: Vízállás. Hasonló a funkciójuk a c s a p á s elemet tartalmazó neveknek is. Csak az alattyáni névanyagban fordul elő: Csapás, Csapás-kút, Iskola-csapás.

Még négy szó vált az idők folyamán földrajzi névvé: elágazás, telepítés, törekvés, tötés.

Ez a névtípus - az -s képzős típussal szemben - a megjelölt táj vagy tájegység, -részlet f u n k c i ó j á t jelöli meg elsősorban, illetőleg az említett tényezőkkel kapcsolatos emberi tevékenység természetére utal.

A funkció megnevezésére a járás és állás látszik kézenfekvő példának, az ember tevékenységének értelmezését pedig a nyomás elemet tartalmazó nevek érzékeltetik leginkább, az e csoporthoz tartozó Tötés és Újtelepítés névvel együtt.

A névtípus stilisztikai ereje elsősorban abban rejlik, hogy a tájegység vagy objektum /Jásziványi-elágazás, Tötés, Újtelepítés/ megnevezése mellett - az igéből képzett főnevek természetéből eredően - utal az emberi tevékenységre, illetőleg az állati cselekvésre s mindkettőnek az eredményére is. E két tényező együttes jelenléte következtében a névtípus nehezebben produkál majd tisztán jelneveket, mint az egyéb névtípusok.

2.3. A tanya elemet tartalmazó névtípus

Az alföldi névanyag egyik fontos és jellegzetes összetevője, alkotóeleme. Különösen a szórványtanyás területeken játszanak jelentős szerepet a tájékozódásban a tanyanevek, hiszen a síkság alig tartogat olyan tájjeleket, amelyek alkalmasak a tájékozódásra és ennek alapján a megnevezésre. A kezdetben mindenképpen köznévi funkciójú megnevezés leggyakoribb változata a tulajdonos teljes nevéből és a tanya szó birtokos személyjelenes alakjából állott: Fehér István tanyája, Dósa Jenő tanyája.

A teljes név természetesen lehetett vezeték- és keresztnév, illetve az utóbbinak becézett alakja. A ragadványnév már stilisztikai töltést is jobban hordozhatott, mint a hivatalos név: Biró Pista tanyája: Gazda Pista tanyája: Gazdi tanyája; Szent Lajos tanyája /ragadványnév + teljes keresztnév/; Vak Pista tanyája: Sugó Jani tanyája. /Két névvel neveznek meg egy tanyát./ Az említett megnevezés-típussal párhuzamosan élnek a csak vezetéknevet tartalmazó névalakulatok is: Telek József tanyája: Telek-tanya; Kerek Sándor tanyája: Kerek-tanya stb. Az e csoporthoz tartozó nevek második variánsa már birtokos személyjel nélkül áll, s ennek következtében rövidebb, névszerűbb.

A -f é l e típusú tanyanevek alkothatják a következő fontos névvé válási mozzanatot. Ebben az esetben ugyanis arról van szó, hogy az egykori tulajdonos neve akkor is a megnevezés eleme maradt, amikor már más ember tulajdonába kerül: Bobák-féle-tanya, Perlaki-féle-tanya, Bene-féle-tanya stb., de ugyanakkor a féle képzőszerű toldalék lazít a helynév szerkezetén.

Jászszentandrás névanyagában a t a n y a általános többes jeles alakjának új funkciója alakult ki /Alsójárási-tanyák, Iskola-dűlői-tanyák, Telki-tanyák stb./, ugyanis a többes számú alakok az építmények említésével határrészt neveztek és neveznek meg.

Az egyéb települések lakóinak névhasználatában előforduló hasonló alakok /Kiss-tanyák, Rusvai-tanyák, Lajos-tanyák stb./ más funkciójúak, hiszen itt az egymás közelében tanyát építő azonos családokról van szó /Lajos-had, Rusvai-had stb./.

Jól elkülönülő árnyalatot hordoznak a következő nevek: Bugyiék tanyája, Juhászék tanyája, Tóth Gézáék tanyája stb.. A családok mainál jóval szorosabb összetartozásának emlékét őrizheti ez a névalak.

Elég ritkán fordulnak elő olyan nevek, amelyek nem tartalmaznak személynévi megkülönböztető elemet, s ennek következtében más hangulati töltést hordoznak, mint a fentiek: + Csátési-tanya, + Erdőtanya, + Virágos-tanya, Homoktanya, Paptanya, Révész-tanya, Lovastanya, Lóistálló stb.

Az újabb keletkezésű nevek jelentős része nagyon konkrét módon nevezi meg, írja le a szóban forgó építményt, az építmény funkciójának megnevezésével. Még a számmal való megnevezést is felváltja a funkció közvetlen megnevezése. Ez mindenképpen a névanyag színtelenebbé válásához vezető, de természetesen tűnő folyamat. Eltűntek vagy eltűnőben vannak a birtoklásra utaló nevek, az új asszociációk pedig még nem élnek a megnevezők tudatában, vagy ha élnek is, elég nehezen munkálnak.

Nézzünk egyetlen példát: Mitérke-tanya. Az egykori tulajdonos vékony hölgy, aki aligha alkalmas a mezei munkára. Aki pedig erre nem alkalmas, hiába van földje: Mit ér? Keveset

vagy semmit sem. Ez utóbbi mozzanatot fejezi ki a nép, a név-alkotók szerint a -ke diminutív képző. A Mitérke-kisasszony megnevezése tehát színes, hiszen személyhez kötött, annak megítélése foglaltatik benne. Később a kisasszony elem eltűnt, és csak Mitérke-tanya néven emlegették a tanyát. A mezőgazdaság szocializálása után lovakat tartottak itt, s így kapta a Lovastanya nevet, amely az -s képző miatt még mindig színesebb, hatásosabb, mint például a Lóistálló megnevezés, de már aligha közelíti meg az ősi hangulati töltését.

3. A névváltozatok stílusértéke

Az élő névanyagban egyáltalán nem ritka, hogy egy-egy terep-pontnak több - olykor három-négy - neve van: Nagypál-kocsma - Becsali-csárda - Becsali-Zöldvadász; Alsónyomási-dűlő - Urbán-dűlő - Utasi Náci dőlleje. Ennek oka egyrészt a párhuzamos névadásban rejlik, másrészt pedig valamilyen birtoklással összefüggő elnevezés születhet, és ennek következtében egy ideig két vagy esetleg több név is él egymás mellett.

Stiláris szempontból nagyon szembevető a hivatalos /írásbeli/ és népi név közti különbség: Jászapáti Vasáros-dűlői I. számú Állami Vándoriskola - Vasáros-dűlői-iskola; Jászkiséri-út - Kiséri-út; Alkotmány tsz bejáróút - Alkotmány; Farkas-megálló-Farkas; Erdő-előtti és Serház-dűlő - Erdő-déllő; Szent Vendel-dűlő - Vendel-dűlő stb. A népi név szinte mindig népszerűbb, mert rövidebb és csak a leglényegesebb dolgokat közli, könnyebben is használható, megjegyezhetőbb, és ennek következtében stilárisan erőteljesebb töltésű /tömörítés/: Antal-féle kereszt - Fehér-kereszt; Utasi-tanya - "Mintagazda" tanyája; Szőlőben levő fakereszt - Pléhjézuska; Fakereszt-Fajézus-Fajézuska stb. A népi megnevezés konkrét tulajdonságokat szemléletesen ragad meg, a hivatalos név pedig ridegen utal a tárgy vagy építmény általános sajátosságára. A "Mintagazda" tanyája gúnyos hangulatú, mivel a nagy és gazdaságra utaló tanya az ésszerűtlen gazdálkodás következtében teljesen tönkrement /Vö.: Virágos, Liliom-fertő./.

A Plénjézuska megnevezés familiáris hangulatot áraszt a regisztráló ízü hivatalos névvel szemben. Ugyancsak sajátos stilisztikai hatást, eltérést testesítenek meg az olyan név-változatok, amelyeknek egyike ragadványnév: Ádám-dőlő - Pogym-dőlő; Gulyás-féle-föd - Fokhagymás Gulyás főggye; Faragó-szőllő - Kompér-szőllő; Kozma-tanya - Kakas-kocsmá; Sándor Matyi keresztje - Flöstök Matyi keresztje stb. Nyilvánvaló, hogy a ragadványnév hangulata más alkalommal használhatóvá teszi a párhuzamos megnevezés egyikét.

Egy-egy tereppont vagy objektum többféle megnevezésében pedig éppen a népi ítéletalkotás, a csipkelődő kedv, a megnevezésekkel való szellemes játék figyelhető meg. Jó példa erre a Jászivány névanyagában előforduló változat: Utasi-sarok - Pista-sarok - Pista-sarka.

Az Utasi-sarok hivatalos /írásbeli/ név. Egy buszmegálló neve, amely a Jásziványra vezető út mentén található. Sarok-nak nevezik, mert a hat kilométeres szakasz legnagyobb kanyarulatát jelöli, és Utasi, mert egy hajdan jelentős földterülettel bíró család tanyája-birtoka mellett található. Tárgyszerű, tényszerű megnevezést hozott létre a nyelvhasználat, és ezt a tájon élő emberek el is fogadták.

A Pista-sarok változat azonban már egyéb összetevőket is hordoz, mivel egy személy sajátos életvitelére utal. Ez az ember nem úgy élt, mint a család előző generációi. A második világháború előtt egy kissé dzsentrik módjára mulatta napjait, majd nagyon elszegényedett. A környék lakói ezért nem tartották átlagos embernek, s így szóbeszéd, gúny tárgya lett. Csaknem mindenki Pistának hívta a hajdani gazdához és az életkorhoz is jobban illő István helyett. Így születhetett meg az első változathoz képest kevésbé komoly, más hangulati hatást, stilisztikai viszonyt kifejező megnevezés.

A névalkotók és -használók újabb, könnyed, játszi hangulatú teremtménye Pista sarka. Ez a név tréfás hangulatú, nincs már benne számonkérés, kemény ítéletkezés, csupán játék, játszódás a szóval. Az útvonal alakját, vonalvezetését jelölő jelentés helyében valószínűleg testrésznév jelentés lépett. Ez az alapja a nagyon könnyed hangulat megteremtésének.

A három megnevezés hasonló funkciót tölt be: megjelöli a táj egyetlen, tájékozódásul is szolgáló pontját. Stilisztikai értékük különbözőségét mutatja, hogy a három megnevezés mindegyike más-más beszédkörnyezetben funkcionál természetes módon.

FARKAS FERENC

BÉKÉS MEGYEI APAÁLLATNEVEK 1925 ÉS 1934 KÖZÖTT

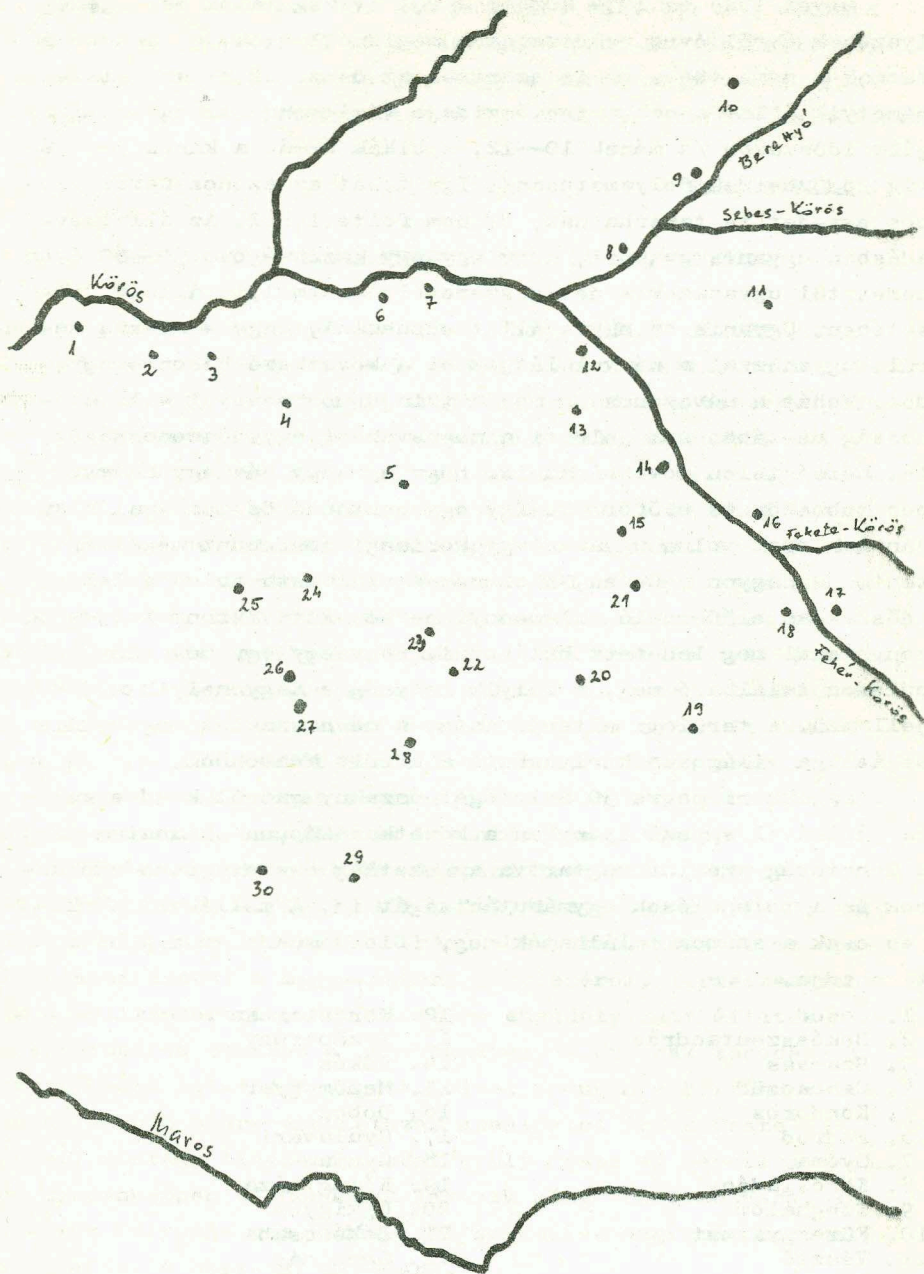
Nincs még két esztendeje sem annak, hogy IMPLÓM JÓZSEF /MNY. LXXIV, 122—6, 252—5, 382—3/ kiváló csoportosításban közzétette Békés megye közgyűlési irataiból az általa összegyűjtött szarvasmarhanéveket. Ezeknek többsége a XIX. századból való, de szerepel közöttük szép számmal korábbi adat is. A következőkben XX. századi /két világháború közötti/ adatokkal egészítem ki IMPLÓM mélyreható Békés megyei kutatásait. Az időbeli eltéréseken kívül azonban több lényeges különbség is van adataink között. Míg IMPLÓM József gyűjtése a szarvasmarhák minden nemére kiterjedt, addig én csupán a bikák neveire találtam szép számú adatot. Ugyanakkor viszont a lovak és sertések közül a hím egyedek /ménék és kanok/ összeírásait is sikerült föllelnem a jelzett időszakból Szabó Ferencnek, a Békés megyei Levéltár igazgatójának baráti segítségével, akinek ezúton is hálás köszönetet mondok önzetlen és hathatós támogatásáért.

A Békés megyei Levéltár alispáni iratainak 3931/1925; 297, 5009, 21313/1926; 41/1927; 1010, 1477/1929; 89, 853/1930; 1679/1931; 2068/1932; 1708/1934. számú aktái tartalmazzák az apaállatösszeírásokat a megye akkori területéről. Természetesen csak a nyilvántartott, földöztetésre engedélyezett állatok nevei szerepelnek ezekben a jegyzékekben, s ez csak töredéke a korabeli népi állatnévanyagnak. Mivel azonban a harminc településen évente ezer—ezerkétszáz apaállatot írtak össze név szerint, mintegy tízezernyi adat gyűlt össze az összeírásokból, s ez mindenképpen elegendőnek látszik némi bepillantásra, s a későbbiek folyamán más vidékekről származó, vagy más korabeli adatokkal való összehasonlításra.

Mivel 1925 és 1934 között a fölülvizsgálatok és engedélyezések évről évre rendszeresen megismétlődtek, ugyanazon állatnak a neve többször is szerepel az összeírásokban, hiszen némelyik állatfajnak a tenyésztése végigvonul az egész vizsgált időszakon /a mének 10—12, a bikák 6—8, a kanok 3—4 évig fődözhetnek folyamatosan/. Így tehát az azonos nevek azonos egyedeket is takarhatnak, de nem föltétlenül. Az állatnévadásban ugyanis gyakori, hogy egy-egy gazdaságban 50—60 éven keresztül ugyanazok a nevek szerepelnek némelyik állatfaj esetében. Ugyanis ha egyik állat elpusztul, vagy eladásra kerül, ugyanazzal a névvel látják él a következő hasonló egyedeket. Tehát a névazonosság még a tulajdonos nevével való azonosítás esetében sem jelenti a megnevezett egyed azonososságát is. Kétségtelen továbbá az is, hogy egy-egy név egy helységben többször is előfordul. Így egy esztendő összeírásai alapján lehetett volna ugyan névgyakorisági sorrendet megállapítani, de nagyon nehezen, s ez nem tartalmazta volna a teljes időszakban előforduló valamennyi nevet. Azt viszont teljes bizonyossággal meg lehetett határozni, hogy egy-egy név hány településen található meg, s melyik helységre vagy melyik vidékre jellemző. A területi elterjedtség, a névhasználat regionális sajátossága világosan kiolvasható a közölt adatokból.

Az akkori megye 30 helységét északnyugatról kezdve az óra járásával egyező irányban a következőképpen számoztam meg, a lehetőség szerint megtartva az esetleg összetartozó etnikumok és a települések egymásutánosságát is. A mellékelt térképen csak a számok találhatóak meg, föloldásukat az alábbi mutató adja.

1. Öcsöd	12. Köröstarcsa
2. Békésszentandrás	13. Mezőberény
3. Szarvas	14. Békés
4. Csabacsúd	15. Mezőmegyer
5. Kondoros	16. Doboz
6. Endrőd	17. Gyulavári
7. Gyoma	18. Gyula
8. Körösladány	19. Kétegyháza
9. Szeghalom	20. Újkígyós
10. Füzesgyarmat	21. Békéscsaba
11. Vésztő	22. Gerendás

23. Csorvás
24. Nagyszénás
25. Gádoros
26. Szentetornya

27. Orosháza
28. Pusztaföldvár
29. Tótkomlós
30. Békéssámson

I. Ménevek

A lóneveknek J. SOLTÉSZ KATALINTól való nagyszerű össze-foglalása óta /Nyr. C, 144—54/ hazánkban nem foglalkoztak ezzel a névtípussal. J. SOLTÉSZ néhány év előtti rendszerezése elsősorban a versenylónevekre alapult, s a népi névadást alig vette, adatok híján nem is vehette figyelembe. A jelen anyag elsősorban népi neveket tartalmaz, de mivel ezek törzskönyvezett mének nevei, hatott rájuk nagy mértékben a "hivatalos", a versenylovak, állami méntelepek névadási szokása is, így átmenetet képeznek a két véglet, a paraszti és az elit lótenyésztésben használt nevek között. Ez természetes, és mindenütt így van. Kizárólagosan népi lóneveket csak a kisgazdaságokban használt kanca és herélt lovak elnevezéseiben találhatunk.

A nevek följegyzései a legkülönbözőbb helyesírási alakokat mutatnak. Az egyszerű köznévből alakultakban is lehetnek helyesírási eltérések /Cigány ~ Czigány, Durcás ~ Durczás, Szellő ~ Szelő stb./, a tulajdonnévi eredetűekben és az idegen szavakból alakultakban pedig általános és nagyon gyakori a többféle följegyzési mód /Bobi ~ Boby, Hadur ~ Hadúr, Lancelot ~ Lancelof, Leper ~ Lepperd ~ Lepert, Majlát ~ Majláth, Makszi ~ Maxi, Nonius ~ Nóniusz, Noni ~ Nóni, Nordstar ~ Nostár, Shagya ~ Shágia ~ Ságya ~ Ságia, Shannon ~ Sanon stb./. A megállapíthatóan tulajdonnévi eredetű nevek kivételével az itt következő adattárban a mai köznyelvi helyesírás szerint közlöm az előforduló neveket. Az utánuk álló számok az előfordulás helyére utalnak. A mellékelt térkép mutatja az egyes helységek egymáshoz való földrajzi viszonyát, az előző helységnévsorrend pedig a számok föloldását adja.

Aklos 9, 11	Babér 21	Bandi 7, 18, 21
Aladár 18	Baja 27	Báró 21
Arany 14, 21	Bajnok 3	Bátor 14, 21

Battonya 5, 21	Dühös 11	Hihetetlen 13, 21
Béla 2, 4	Egza 27	Holkaszter 14
Belga 21	Előszállítás 26	Holló 1, 2, 3, 5, 14, 21
Berci 3, 21	Emír 3	Huszár 14, 21
Betyár 14, 22, 27	Erneszt 3	Hűség 24
Bíbor 13, 27	Ernő 8	Jancsi 27
Bihar 14, 21	Erosz 14, 21	Jenő 20, 21
Birtok 3, 5, 13	Fajta 21	Jóska 14
Biztos 21, 23	Fenek 17, 27	Juszt /! / 13
Bobi 21	Ferkó 13	Kazal 27
Bogár 3, 14, 21 27	Fili 27	Kengyel 21
Bojtár 3, 4, 5	Flórián 22	Kesa /! / 21
Bolygó 5, 13, 14 27	Fogaras 27, 28	Kesely 3, 14, 21, 27
Boroevics 21	Fukszi 9	Kígyó 15
Boysie 19	Furi 5, 7, 9, 14, 21, 26, 27	Komló 14
Büszke 12, 14	Füri 21	Komlós 5, 21
Cica 27	Gabri 21	Konfráter 21
Cigány 13, 21	Gálánt 5	Konzerv 14
Címer 21, 23	Gazsi 21	Korhely 14
Csaba 13	Gellért 27	Kortés 7, 13, 21
Csalfa 11	Géza 21, 27	Kotré 26
Csavargó 13	Gidra 14, 28	Kozma 13
Csendes 3	Gidrán 3, 14, 21 22	Kömlő 2
Csillag 21	Gombos 26	Küzdő 3, 5
Csinos 4, 21	Gonosz 3, 7	Laci 4, 14, 21, 23, 27
Dandár 21	Gödöllő 3, 21, 27	Lancelot 21
Dani 21	Guszt 7, 21	László 27
Dante 5, 21	Gyurka 14, 21	Lator 3, 5, 14, 21
Danyó 21	Hadúr 21	Lepel 13
Dávid 12	Hajnal 21	Leperd 7, 14, 21, 27
Deres 3, 21	Hangos 21	Maci 3
Doboz 21	Hani 21	Maclet 21
Dombi 5, 21	Hattyú 3	Macsó 22
Durcás 3, 4, 16, 18, 20, 21, 24, 30	Hetes 13, 26	Madár 3, 5, 21, 22
		Mágor 5, 21
		Majlát 3, 21

Maki 21	Orosháza 14	Szeged 27, 28
Makic 21	Otilon 21	Szellő 21
Makó 3, 5, 6, 7, 14, 21	Ozora 27	Szöllős 5
Makszi 3, 6, 7, 13, 18, 21	Örmény 3	Szuli 21
Makszim 21	Pajkos 21	Szultán 3
Manó 14	Pajtás 6	Tibor 21
Marci 2	Pali 13, 21	Tilos 21
Marsall 3	Pandúr 22	Tisza 21
Mátyás 13	Patiron 26	Tóni 4
Ménesbirtok 12, 21, 23	Pereg 2, 3	Tonzor 14
Miksa 23	Pista 14, 21, 27 28	Tótkomlós 5
Miska 21, 27, 28	Poldi 21	Tréfás 21, 27
Mondár 13	Polgár 21	Tunisz 27
Móric 21	Pompás 7, 28	Tündér 2, 5, 21
Móring 21	Princ 21	Tüzes 3, 21
Muci 21	Purcsi 14, 21	Vezér 3, 10, 21, 27, 28
Muki 21	Pusztá 21	Vihar 3, 5, 13, 14, 21, 24, 27, 28
Nagyláng 13	Rabló 21	Villám 21
Nándor 3	Ravasz 10, 18	Villany 21
Nantes 1	Remény 13, 14, 18, 21	Vitéz 21
Négus 27	Rigó 21	Zsadány 14
Néró 2	Saci 3	Zsarnok 14, 21
Nodok 27	Sadi 23, 27	Zsivány 21
Noncsi 3, 5, 14, 21	Sági 21	Név nélküli 27
Nóni 7, 12, 13, 14, 18, 20, 21, 22, 26	Sajó 21	
Nóniusz 2, 3, 5, 9, 14, 18, 20, 21, 27	Sándor 3, 21	
Nordsztár 13, 14, 27, 28.	Sanyi 3, 13, 21 24, 27	
Omár 5	Sárga 3, 21, 27	
Orai 3	Sármány 21	
Ormusz 3, 5	Sárvár 21	
	Shagya 23, 24, 26, 27	
	Shannon 5, 6	
	Szállás 21, 27	

Egy-egy esztendőben 100-200 különböző mén szerepel az összeírásokban, mivel nem maradt fenn minden egyes esztendőről följegyzés, összesen 797 mén adata fordul elő 199 különböző névvel, tehát az egyes nevek megterhelése igen alacsony, 4,00. /Egyetlen név nélküli följegyzés fordult elő 1927-ben Orosházán./

1. A nevek csoportosítását az átvitt tulajdonnevekkel kezdem. Ide azok a nevek tartoznak, amelyek már előbb is tulajdonnevekként éltek a magyar vagy valamelyik idegen nyelv névkincsében.

a/ Nagyon gyakori szokás régebben élt híres földözöménnek, jó tulajdonságú törzsalapító ménnek a nevét átörökíteni az utódokra. Sokszor egy-egy /főleg állami vagy földbirtokosi/ istállóban ugyanaz a név nyolc-tíz esetben is előfordul egyszerre, s ilyenkor a mellette használt számokkal különböztetik meg az azonos nevű egyedeket. Ez a népi névadásban nem tükröződhet, hiszen egy engedélyezett ménjénél több egyetlen kispagdának sem volt. Néhány nagyobb gazdaságban azonban találkoztam ilyen sorszámozással. Újkígyóson 1932-ben a község tulajdonában levő négy mén neve a következő: Jenő, Durcás, Nonius I., Nonius II., Kondoroson 1930-ban Geist Gyula földbirtokos egyik ménjének a neve Shannon II. /Az I. sorszámú már biztosan nem volt tenyésztésben, mert nem szerepel az összeírásokban/, Köröstarcsán 1934-ben a kisorolt /méntelepi/ mén neve Ménesbirtok 1., ugyanakkor Csorvason a gróf Wenkheim-gazdaság ménjének a neve Ménesbirtok 10.

Az ilyen hajdani híres ménnek neveinek továbbélései az összeírásban sokszor módosulnak, különböző alakváltozatokban jelennek meg, megrövidülnek, kicsinyítő képzőkkel látják el őket stb. Furi /igen gyakori lónév a Furioso 'dühös, mérges' olasz közszóval elnevezett tenyészmén nevéből/; Gidra, Gidrán /gyakori név, eredete az arab Gidransen mén neve, amelynek utódait 1820 óta Mezőhegyesen tenyésztették tovább, s a fajta neve is azóta gidrán lett/; Nóni, Noncsi, Nóniusz /a leggyakoribb név, s a legelterjedtebb fajta volt az Alföldön a XX. század első felében, amelyet az eredeti norman Nonius mén és ősi parlagi magyar kancák, valamint később angol telivérek ke-

resztesztéséből nemesítettek ki, - a névadó ős állítólag a portugál matematikus családnevéről lett elnevezve; a Nonosi név alaknak idetartozása már vitatható, s minden bizonnyal elhomályosult néhol az összetartozás tudata, mert 1926-ban Békésen egy angol félvér, 1930-ban pedig Kondoroson egy hidegvérűvel való keresztesztésből született ménnek a neve, az adatok nagy többségében azonban a ló fajtája is nóniuszt volt/; Nordstár /a népnyelvben sokszor Norstár ejtésű és följegyzésű a név, az ős Nordstar 'sarkcsillag, észak csillaga' nevű híres mén volt/; Sági, Ságia /közepes gyakorisággal fordul elő, arab mén ősük a Shagya 'sas' nevet viselte/; Shannon /ritkán fordul elő, a Shannon 'folyó Irországban' angol telivér ős-ről elnevezve/.

b/ Igen gyakori a keresztnevek fölhasználása állatnévként. Vannak állatfajokhoz kötődő keresztnevek, s azt hinnénk, hogy vannak nemekhez kötődők, hiszen férfinevet csak hím egyedeknek lehet adni, s fordítva is így lenne természetes. Ménnevek között gyakori a Bandi, Laci, Pista, Sanyi. Ritkán fordul elő az Aladár, Béla, Berci, Dani, Dávid, Ernő, Ferkó, Fili, Flórián, Gabri, Gazsi, Gellért, Géza, Guszti, Gyurka, Jancsi, Jenő, Jóska, Kozma, László, Marci, Miksa, Miska, Móric, Muki, Nándor, Pali, Poldi, Saci, Sadi, Sándor, Tibor, Tóni. Az idegen nevek közül gyakori a Makszi, ritka a Bobi, Bante, Danyó, Erneszt, Lancelot, Makszim, Néró, Omár, Szuli /ez utóbbi lehet a Szulejmán kicsinyített alakja, de lehet a Szultán rövidített továbbképzése is/. Talán a Dante és Néró külön csoportba is tartozhatna, hiszen élő, történelmi, irodalomtörténeti alakok voltak, de az ilyen adatok csekély száma miatt nem vettem őket külön. A ritkán előforduló nevek közül szólni kell a Gyurka névről, mely inkább sertés /kan/ neve általában, s 1929-ben Békéscsabán, 1934-ben Békésen való föltünése különös. Megjegyzendő még, hogy ritkább a teljes keresztnev használata, és sokkal gyakoribb a környéken is használatos beceformák alkalmazása az állatokra, így ménelnevezésekre is.

Különös, hogy két női név is előfordul a ménnek nevei között /Jusztai, Hani ~ Háni/. Az előző 1926-ban Mezőberényben

lett följegyezve, a második pedig 1926-ban, 1930-ban, 1931-ben Békéscsabán. Mindkét helység nemzetiségi jellegű volt, de akkor is nehezen képzelhető, hogy ne ismerték volna a névnek női keresztnévi használatát.

c/ Mitológiai név az Erosz és Hadúr. Az első talán a belső tulajdonságra, nemiségre utaló szimbolikus nevek között is helyet kaphatott volna. A második jellegzetes két világháború közötti név.

d/ Meglehetősen gyakori a helységnevek választása mének nevéül. Ez valószínűleg állami mentelepekről terjedt át a népi névhasználatba. Anyagunkban a következő ilyen nevek fordulnak elő: Baja, Battonya, Csaba /Békés-/, Doboz, Előszállás, Gombos /Bogojevo?/, Gödöllő, Komló, Komlós /Tót-/, Kömlő, Mággor, Majlát /volt Nagymajlát, ma Nagyér/, Makó, Orosháza, Ozora, Pereg /Kaszaper/, /Csárda-/ Szállás, Szeged, Szöllős /volt Pusztaszöllős, ma Kardoskúthoz tartozik/, Tótkomlós, Zsadány. Általában ezek közeli helységek nevei, amelyek a névadók számára jól ismertek voltak, s ezért választották őket. Éppen ezért kérdőjeleztem meg a Duna melletti Gombos nevét, s talán a Komló és a Kömlő is megérdemelte volna a kérdőjelet, hiszen elég messzire fekszik mindkettő Békés megyétől.

e/ Tájnevek és víznevek is előfordulnak, de sokkal kisebb számban és sokkal ritkábban: Bihar, Fogaras, Sajó, Tisza. Érdekes e két utóbbinak lónévként való föltűnése, mivel inkább kutyanévként voltak eddig ismertek.

f/ Idegen helynév csupán kettő található: Nantes /egy öcsödi kisgazda tulajdonában 1927-ben/ és Tunisz /nyilván az arab vérvonallal jelenlétének jelölésére/.

2. A következő nagyobb csoport a ló külső tulajdonságára utal. Ez legtöbbször reális kapcsolatot jelent a név és a név viselője között, hiszen a sajátságok nagy része /szőr színe, jegyek, állás, testforma stb./ a csikó születésekor megállapíthatók, tehát a névadáskor figyelembe vehetők.

a/ Színre utaló nevek: Arany /három sötétpej mén neve 1930-ban Békéscsabán és egyé ugyanakkor Békésen/, Bogár /fekete lovak esetében gyakori, egyszer vasderes/, Cigány /feke-

te/, Deres /általában szürke, egyszer vasderes, vagyis barnásszürke színű ló neve, egyszer pedig "tűzdelt fekete", ami sötét alapon világosabb szőrszálak jelenlétére utaló szín/, Hattyú /szürke/, Holló /általában fekete, egyszer acélszürke/, Négus /fekete/, Örmény /fekete/, Rigó /fekete/, Sárga /a színük is mindig az/, Sármány /1931-ben Békéscsabán világos pej/.

b/ Jegyre utaló nevek: Csillag /fehér folt a homlok közepén/, Kesely /egyik vagy több láb is fehér/. Csak az utóbbi látszik gyakori névnek, s valószínűleg ide tartozik a Békés csabán 1930-ban följegyzett Kesa is, amely a néprajzi Kése ejtés elírása lehet.

c/ Alakra utal a Csabacsúdon és Békéscsabán előforduló Csinos és a Kondoroson följegyzett Gálánt /'elegáns, szép tartású, könnyűjárású'/ és a két helységben is följegyzett Pom-pás.

3. Belső tulajdonságra, "jellemre" vonatkozó nevek csak részben fődhetik a valódi tulajdonságokat, hiszen azok csupán föltételezettek lehetnek a csikó világrajjtekör.

a/ Az ide tartozó nevek egy része a ló gyorsaságára, versenyben várható vagy kívánt szereplésére utal általában jelképesen. Babér, Bajnok, Biztos, Címer, Küzdő, Madár, Oral /Szarvason a szl. 'sas' jelentésű szóból/, Szellő, Vihar, Villám.

b/ A másik névcsoport a ló nemével összefüggő várható tulajdonság konkrét vagy jelképes megnevezése. A ménéknél természetes és gyakori a vadság, fékezhetetlenség, erőszakosság, ezért adhatták a következő neveket: Báró, Bátor, Betyár, Büszke, Csalfa, Csavargó, Durcás, Dühös, Gonosz, Hangos, Lator, Marsall, Nagyláng, Princ, Rabló, Ravasz, Szultán, Tüzes, Vezér, Vitéz, Zsarnok, Zsivány.

c/ Végül van egy csoport, amely "bóknévnek" tekinthető, mivel kedveskedő hangulatú, az állat jó tulajdonságát föltételező, s meghitt viszonyt föltételez a gazda és a jószág között. Ezek nagy többsége konkrét megnevezése egy-egy /emberi/ jó tulajdonságnak, de van egy /Hajnal/ szimbólikus név is közöttük: Csendes, Hajnal, Hűség, Pajkos, Pajtás, Remény, Tréfás.

4. A népnevek közül csak a Belga fordult elő, amely valószínűleg hidegvérű származásra utal.

5. A tartás körülményeire vonatkozik az Aklos név.

6. Néhány névnek az idítóokát nem tudtam megállapítani, csak föltételezéseim vannak vagy még azok sem, jóllehet a névközszoói jelentése ismert. Bíbor /alán sötét pirospej színre utal/, Birtok /érdekessége, hogy szlovák nemzetiségű községekben fordult elő csak/, Bojtár /szintén csak szlovák településeken használták/, Dandár /katonaeletre utaló név/, Dombi, Fajta, Fenék /esetleg Fenékpusztá helynévből/, Fukszi, Furi /egyik "nyári fekete", a másik sötét vasderes, tehát a fűrj színéhez hasonló, de lehet a Furi név elírása is/, Hetes /a szolgálati renddel állhat kapcsolatban, ami nagybirtokok, mén-telepek, katonaság istállóiban gyakori volt/, Hihetetlen /talán jellemnév, amely a gyorsaságra utal/, Huszár, Kengyel, Kígyó, Konzerv /tréfás névadás lehetett/, Korhely /jellemnév, de nehéz a magyarázata/, Kortés, Moring /házasságkötéskor adhatták ajándékba/, Purcsi /esetleg színre utalhat a vidéken gyakori cigány családnév földidézésével/, Pusztá, Tilos.

7. Végül a következő neveket nem sikerült megfejtennem, s így természetesen a névadás indítékát sem jelölhetem meg. Boroevics /Békéscsabán egy kiscgazda tulajdona 1930-ban/, Boy-sie /1934-ben az Almásy gróf tulajdona Kétegyházán/, Egza /egy orosházi kiscgazda lova/, Holkaszter, Konfráter, Kotré, Leperd, Maclet, Macsó, Makic, Mondár, Nodok, Ormusz, Otilon, Patiron, Tonzor.

A szarvasi Oral, a békéscsabai Danyó és még talán a gerendási Macsó kivételével egyetlen név sem utal a megye nemzetiségi lakosságára. Úgy látszik, a lónevekre is igaz, amit SOLYMÁR IMRE /NÉ. 3. sz. 53/ idéz a múlt század végi baranyai svábság állatneveire vonatkozóan: "Állatjainak a német is magyar nevet ad", s ezt bizonyította is a szerző a völgyeségi német kiscgazdák tehénneveivel kapcsolatban. A most vizsgált nemzetiségi községek ménneveiből nézzünk meg néhányat kihagyás nélkül abban a sorrendben és azzal a helyesírással, ahogyan az összeírásokban előfordulnak! Békéscsaba /részben szlo-

vák, részben magyar/, 1926: Berci, Noni /ötször/, Hani /kétszer/, Szállás, Czigány, Madár /kétszer/, Vihar /háromszor/, Muki, Lator, Furi /kétszer/, Majlát, Bogár, Nonius, Leperd /kétszer/, Dani, Konfrater; Szarvas /nagyreszt szlovák/, 1926: Holló /kétszer/, Vezér, Madár, Majlát, Deres /háromszor/, Gödöllő, Küzdő /háromszor/, Maxi /kétszer/, Noncsi, Lator /négyyszer/, Gonosz, Marsal, Nándor, Nonius /négyyszer/ Bojtár, Gidrán, Pereg, Sárga /kétszer/, Makó, Emir; Mezőberény /részben szlovák, részben német, részben magyar/, 1934: Lepel, Mondár, Cigány, Sanyi /kétszer/, Mátyás, Ferkó, Csavargó, Hetes, Csaba; Gyula /részben román, részben német, nagyreszt magyar/, 1932: Hihetetlen, Nonius, Bandi, Aladár, Ravasz, Remény.

Mindennek alapján az a véleményem, hogy nem a nemzetiségi hovatartozás, hanem a földrajzi közelség határozza meg egy-egy névnek az elterjedését. Azt tapasztaljuk ugyanis, hogy általában a szomszédos településeken használnak egy-egy nevet az olyanok közül, amelyek 2—3—4 helységben fordulnak elő, mint például Aklos /Szeghalom, Füzesgyarmat/, Arany, Bátor, Bihar, Erosz, Gyurka, Huszár, Purcsi, Zsarnok /Békés, Békéscsaba/, Birtok /Szarvas, Kondoros, Mezőberény/, Küzdő, Ormuz /Szarvas, Kondoros/, Bojtár /Szarvas, Csabacsúd, Kondoros/, Büszke /Köröstarcsa, Békés/, Cigány /Mezőberény, Békéscsaba/, Címer /Békéscsaba, Csorvás/, Dante, Dombi /Kondoros, Békéscsaba/, Fogaras, Szeged /Orosháza, Pusztaföldvár/, Hihetetlen /Gyula, Békéscsaba/, Holló /Öcsöd, Békésszentandrás, Szarvas, Kondoros, Békéscsaba, Békés/, Jenő, Sárvár /Újkígyós, Békéscsaba/, Komlós /Kondoros, Békéscsaba/, Makó /Szarvas, Endrőd, Gyoma, Békés, Békéscsaba/, Miska /Békéscsaba, Orosháza, Pusztaföldvár/, Ságia /Csorvás, Nagyszénás, Szentetornya, Orosháza/, Nordsztár /Mezőberény, Békés; Orosháza, Pusztaföldvár/, Noncsi /Szarvas, Kondoros, Békéscsaba, Békés/, Vihar /Szarvas, Kondoros, Mezőberény, Békés, Békéscsaba; Nagyszénás, Orosháza, Pusztaföldvár/ stb.

Az egyes névtípusok elterjedésére nem lehet határozott megállapítást tenni. Talán annyi kijelenthető, hogy a megye északkeleti részében /tehát a törzsökös magyar etnikumban/

több a közszoí eredetű, külső-belső tulajdonságra utaló vagy a ló tartására vonatkozó név: Aklos, Arany, Bátor, Büszke, Csalfa, Durcás, Kígyó, Korhely, Remény stb. Általában keverednek a névtípusok egy-egy helységben, s szinte valamennyi megtalálható mindenütt, amit elsősorban annak tulajdonítok, hogy ménekről lévén szó, erős hatása volt a "hivatalos", állami mentelepí és versenyelőnyésztésben használatos névadásnak.

/Folytatjuk/

HAJDÚ MIHÁLY

ÁLLATNEVEK FEKETE ISTVÁN MŰVEIBEN

Legelőször is siessünk kijelenteni, hogy most az állatnevek egyik különleges csoportjával fogunk foglalkozni. Nem azt kutatjuk, hogy az ember milyen nevet adott az állatoknak /jobbára háziállatoknak/, hanem azt vizsgáljuk, miként nevezik egymást az állatok. Fekete István elbeszéléseiben, regényeiben, amelyeknek szereplői javarészt állatok, 70 név fordul elő. Az alábbi művekből gyűjtöttünk: Ci-nyi /1/, Csi/2/, Emberek között /3/, Hu /4/, 21 nap /5/, Hú /6/, Kele /7/, Lutra /8/, Tavasz /9/, Toronyban /10/, Vuk /11/. A zárójelben levő számokat említjük majd a hivatkozásokkor, azaz megjegyezzük, hogy egy-egy név melyik műben fordul elő. A rendszerezéskor, feldolgozáskor a következő munkákat is felhasználtuk: BALOGH LAJOS - KIRÁLY LAJOS: Az állathangutánzó igék, hívatatók és terelők somogyi nyelvatlasza /Akadémiai, 1976/, JOLSVAY ALAJOS - STEINMANN HENRIK - SZILY ERNŐ: A magyar állatvilág szótára /Natura, 1976/.

A nevek többsége nem egyezik meg az ember által adott névvel, pl. Manci - Paták 'ló', Bujtár - Vahur 'kutya' stb.

Az alábbi csoportokat állapíthatjuk meg:

I. Az állat hangja. II. Elvonások, szóconkitások. III. Szóconkitás + képzés /szóösszetétel/. IV. Népnyelvi név. V. Egyéb elnevezések.

I. a/ Az állat hangja, ahogy azt az emberi fül hallja, hallani véli vagy akarja: Bee 'birka, bárány' /4/; Beő 'őz' /4, 7/; Bruku 'galamb' /7/ 'bakgalamb' /10/; Bu 'borju' /7/,

Cin 'egér' /4, 7, 8, 9, 10, 11/; Ci-nyi 'egy egér neve' /1/, Citér 'cinege' /1, 4, 7/ 'cinke' /8/; Csett 'gébics' /4, 6, 7/; Csi 'fecske' /4, 6, 7/, Csí 'fecske' /2, 9, 10/; Csili, Csilli, Csiri 'poszáta' /6/, Csisz 'denevér' /7, 10/, Gege 'liba' /7, 10/ 'vadliba' /2, 3, 8/; Hu 'bagoly' /3, 7/ 'bagoly, macskabagoly' /8/ 'egy uhubagoly neve' /4/; Hú 'bagoly' /2, 9, 11/ 'lángbagoly' /10/ 'egy bagoly neve' /10/; Karr 'sólyom' /7/ 'kabasólyom' /2, 11/; Killi 'héja' /2, 3, 4, 6, 7, 8/; Kiő 'ölyv' /3, 4, 7, 11/ 'egerészölyv' /8/; Kiri 'vércse' /4, 6/; Kráó 'gém' /7/; Kroó 'holló' /4/, Kró 'ua' /11/; Mátyás 'mátyásmadár' /3, 8/; Mu 'tehen' /3, 7/, Mu 'ua' /3, 9/; Nerr 'karvaly' /3, 4, 6, 7, 8/; Nyau 'macska' /3, 4, 8, 10, 11/; Nyau 'ua' /7/; Pi 'ürge' /7, 9/; Rá 'varjú' /3, 9/ 'szürkevarjú' /4, 6, 7/ 'kálomista varjú' /8/; Tecs 'szarka' /1, 8/, Teccs 'ua' /7/; Toró 'vetési varjú' /4, 6, 7/ 'pápista varjú' /8/; Uhu 'erdőben élő bagoly' /7/; Vu 'egy nőstény bagoly neve, Hu párja'; Vuk 'róka' /4/ 'egy róka neve' /11/.

b/ Az állat hangja bizonyos helyzetekben: Bark 'egy róka neve' /11/; Kag 'egy róka neve' /11/; Kata '/kotlós/tyúk' /4, 5, 7, 11/; Kiz 'patkány' /4, 6, 7, 8, 10/; Suó /gyakran kiegészül: úr 'sólyom, vándorsólyom' /3, 4, 6, 7, 8, 9/.

II. Elvonások, szócsonkítások: Csám 'disznó' /3, 4, 7, 8/ 'vaddisznó' /6/; < csámcsog; Csele 'egy róka neve' /11/ < cseles; Csusz 'gyík' /11/ < csúszik; Kakat 'fácán' /3, 4, 7, 8/ < kakatol; Kele 'gólya' /2, 4, 7, 9, 11/ < kelepel; Nyu 'farkas' /4/ < nyuszít; Ri 'egy fecske neve' /2/ < csiripel; Sut 'egy farkatlan róka neve' < suta; Szi 'kígyó' /3, 4, 7, 9, 11/, Szí 'ua' /6/ < sziszeg; Szu 'sün' /8/, Szú 'ua' /4, 11/ < szúr; Tá 'nagyfogú a nádasban' /2/ < tát /valószínűleg krokodil/; Vé 'egy gólya neve' /9/ < vékony lábú; Vit 'egy fecske neve' /2/ < csivitel; Zu 'légy' /4, 7, 10/ 'dögbogár' /8/, Zu 'légy' /3, 6, 11/ < zúg.

III. Szócsonkítás + képzés /szóösszetétel/: Bömbös 'bika' /3/ < bömbö/1/ + -s; Csirik 'menyét' /4, 5, 6, 7, 8, 11/ < csir/r/ + -ik; Kurra 'farkaskutya' /11/ < kurr/og/ + -a; Kurri 'kakas' /3, 4, 7, 11/ < kurr/ant/ + -i; Karak 'róka' /4, 7, 8, 11/ < kar/r/ + -ak; Paták 'ló' /7/ < patá/s/ + -k; Vahur

'kutya' /3, 4, 7, 8, 11/ < vau + úr.

IV. Népnyelvi név: Csuri 'veréb' /2, 3, 4, 5, 7, 8, 9/; Csuvik 'kuvik' /7/; Pille 'lepke' /4/; Ráró 'halászsas' /4/; Unka 'béka' /2, 4, 5, 7, 9, 10, 11/.

V. Egyéb elnevezések. a/ Személynevek: Gyuri 'egy kakas neve' /5/; Miska /az ember is így nevezi/ 'szamár' /7/. b/ Egyéb módok: terelőszó: Tás 'kacsa' /7/ 'kacsa, vadkacsa' /8, 11/ 'vadkacsa, vadréce' /3, 4/; az állat latin neve: Lutra 'vidra' /4, 8, 11/; tulajdonság: Iny 'egy róka neve' /8, 11/. c/ Ismeretlen eredetűek: Harat 'kétszer olyan nagy, mint az uhu' /az állat köznyelvi elnevezését nem adja meg az író/' /4/; Kalán 'nyúl' /4, 6, 7, 8, 10, 11/; Parpu 'gém' /8/; Tala 'keselyű' /4/.

A felsorolt elnevezések személynévi szerepkörben fordulnak elő Fekete István műveiben. Elsődleges funkciójuk szólító-névi, ritkábban említőnévként is szerepelnek. Mindezekben túlmenően néhány név nemcsak mint személynév, hanem mint népnév /nemzetségnév/ is felbukkan. Ezek a következők: Cin, Csám, Csuri, Gege, Karak, Kele, Kiz, Nyau /Nyau/, Tás, Unka, Vahur, Zu /Zú/. Az író a név után rendszerint megjegyzi: népe, nemzetség. Ez utóbbit azonban csak a Karak és a Vahur névvel kapcsolatban. Érdekes, hogy a művekben éppen ezek a nevek fordulnak elő leggyakrabban; a Karak pedig egyéni név is egyúttal.

A nevek jelentésének, illetve hovatarozásának megadása-kor ragaszkodtunk Fekete Istvánhoz. Így egy-egy névnek több jelentése is lehetséges: galamb - bakgalamb; cinke - cinege; liba - vadliba; bagoly - macskabagoly - lángbagoly; sólyom - kabasólyom - vándorsólyom; varjú - szürkevarjú - kálomista varjú; vetési varjú - pápista varjú; légy - dögbogár; kutya - farkaskutya; kacsa - vadkacsa - vadréce; nyúl - vadnyúl; disznó - vaddisznó. Vannak bizonytalan elnevezések is. A Harat névről nem tudjuk, hogy milyen állat tartozik hozzá /"kétszer olyan nagy, mint az uhu"/; lehet, hogy egy madárról van szó, bár a név erősen hangutánzó jellegű. A Tá névről valószínűsíthetjük, hogy a krokodilra céloz Fekete István, mivel a Csí című kisregény Afrikában /közelebbről: Egyiptomban/ játszódik.

Egy állatnak két neve is lehetséges /igaz, mindössze kettőnek/:
gém: Kráó, Parpu; róka: Karak, Vuk.

Természetesen vannak véletlen egybeesések, bizonytalanságok. A kottlós Kata neve személynévnek látszik /de í. BALOGH-KIRÁLY: i.m./. A Csett nevet is felfoghatjuk úgy, hogy elvonaás a csetteg igéből. Valószínű azonban, hogy épp a csett hangsort látták el képzővel.

Mivel tizenegy műről van szó, előfordulhatnak alakváltozatok is. Ezek inkább a rövid, illetve hosszú magánhangzók cseréléséből állnak, azaz egyes művekben rövid, másokban viszont hosszú magánhangzóval találjuk meg ugyanazt a nevet: Hu - Hú; Zu - Zú; Kró - Króó; Szu - Szú; Szi - Szí; Csi - Csí /megjegyezzük, hogy a kisregényben Csí szerepel;/; Mu - Mú.

Fekete István az elnevezések kiválasztásakor - mondhatni - zseniális módszert választott. Elsősorban a hangutánzásra alapozott. A nevek háromnegyed része hangutánzó vagy hangutánzó eredetű. Elvonaás, képzés történt hangutánzó szavakkal. Az már más kérdés, hogy a köznyelvi elnevezések jóval kevesebb hangutánzó szót /pl. uhu/ tartalmaznak, ezek inkább a velük kapcsolatos igékre jellemzőek /pl. ugat, kurrog, nyávog stb./.

A hangutánzáson kívül Fekete Istvánnak a hangulatkeltés volt a célja, így a további elnevezések hangulatfestőek /Paták, Gyuri, Unka stb./. A Miska névvel kapcsolatosan az író özvegye azt a felvilágosítást adta, hogy a szamár azért kapta ezt a nevet, mivel olyan okos /vagy még okosabb/, mint az ember. A 21 napban szereplő Gyuri kakas a Kata névra való tekintettel kapta meg nevét /bár itt némi hangutánzás is hozzájárult/.

Az ismeretlen eredetű nevek kapcsán legfeljebb csak találgatni lehet, az a néhány név bármelyik kategóriába tartozhatna, feltéve, ha ismernénk a névadás módját.

MIZSER LAJOS

ÁLLATNEVEK ORDACSEHIBEN ÉS KÖRNYÉKÉN

A teljességre való törekvés érdekében gyűjtésemet kiterjesztettem a lakóhelyem /Ordacsehi/ környékén lévő Szöllősgyörök, Gyugy és Hács községekre is. /Ezek a falvak a Szöllősgyöröki meridionális völgy mentén helyezkednek el./

A vizsgált állatfajok a k u t y a, l ó, s a s z a r v a s m a r h a /az utóbbi nem szerinti megoszlásban/.

A gyűjtött nevek között akad néhány, amely kiejtésében eltér köznyelvi megfelelőjétől. Az ilyen változást a megfelelő helyen, zárójelben feltüntetem. Pl. lónál "Föcske" /Fecske/. Akadnak olyan nevek is, melyek több állatfajnál /nemnél/ is előfordulnak. Ezekkel a dolgozat végén külön foglalkozom.

1. K u t y a n e v e k

"Bagó" /Bagoly/, Blöki, Bobi, Bodri, Bogáncs, Bogár, Böbe, Buksi, Bütyök, Cigány, Csibész, Csimbók, Csipet, Csöpi, Darázs, Divat, Dönci, Duna, Dundi, Dzseki, Dzsudi, Fillér, Floki, Gömböc, Gyöngyös, Hektor, Hekus, Kántor, Kormi, Kormos, Léda, Linda, Lonci, Luxi, Maros, Maszat, Morgós, Morzsi, Muki, Pici, Prücsök, Puli, Ripp, Roki, Rumcájsz, Sajó, Samu, Sipirc, Szultán, Tacsí, Tarzán, Tigris, Tisza, Torenkó, Tücsök, Vadász.

2. L ó n e v e k

Affi, Almás, Api, Árva, Baba, Bandi, Betyár, Béla, Bogár, Bolygó, Buzgó, Büszke, Cigány, Csalfa, Csibi, Csicsólány, Csillag, Csipke, Csutak, Csurkó, Dani, Dajka, Darázs, Dáma, Dáridó, Deres, Dinka, Dinom-Dánom, Dongó, Duci, Dugó, Durcos, Elza, Fakó, Feri, Ficos, Fickó, Filkó, "Föcske" /Fecske/, Géza, Gidra, Gizi, Hajnal, Helle, Hókás, Holló, Hortobágy, Janka, Játék, Jambó, Juci, Juppa, Kacér, Karinó, Kati, Kence, Kese, Kicsi, Kincses, Koki, Kontesz, Korhely, Kormos, Kozák, Laci, Legény, Lenke, Lele, Lédi, Lidi, Linda, Lizka, Lujza, Lurkó, Madár, Mancsi, Marci, Matyi, Meggyes, Merész, Mérges, Micur,

Mirza, Muki, Nagyszerű, Olga, Ördög, Pandur, Pajkos, Panni, Pántlika, Pejká, Pityu, Prímás, Ráró, Remény, Rigó, Ringyó, Röpke, Rudi, Sanyi, Sári, Sárkány, Szedres, Szeles, Szellő, Szikra, Szürke, Táltos, Tündér, Vándor, Vezér, Vica, Vickó, Vidám, Vihar, Villám, Vilma, Vitéz, Zsuzsi.

3. Szarvasmarhanevek

a/ Tehénnevek: Alfa, Bárány, Bimbó, Blanka, "Böske" /Bözske/, Busa, Cidrus, Cifra, Citrom, Cukor, Csonka, Csorba, Csutakos, Dajka, Fáni, Fátyol, Füge, Galamb, Hanka, Hattyú, Hímes, Hullám, Janka, Jácint, Juci, Julesa, Kávé, Lidi, Naca, Narancs, Piros, Riska, Rozi, Rózsa, Ruca, Suba, "Szegefű" /Szekfű/, Tuba, Vilma, Viola, Virág, Zsofi, Zsömle, Zsuzsi.

b/ Ökörnevek: Baka, Betyár, Bokros, Bujár, Bujdosó, Csákó, Dallos, Dani, Fátyol, Fegyver, Füttyös, Gatyás, Gyopár, Gyömbér, Hattyu, Jámor, Kajla, Kampó, Káplár, Keller, Kontyos, Levél, Lombos, Magos, Miska, Picos, Pirók, Perc, Sáfrány, Szeles, Tükrös, Vidám, Viktor, Vellás, Zeller, Zsandár.

A névadás indítékai

K u t y á n á l: a névadásnak szinte nevenként különböző okai vannak, így a rendszerezés teljesen lehetetlen. Előfordul néhány, az állat nemére utaló név, pl. a Léda, Linda, Samu, stb. és akadnak szín szerinti elnevezések is /Bogár, Cigány, Kormi, Kormos/. Találunk olyan neveket is, melyek egyes játékfilmek hatására terjedtek el /Bogáncs, Kántor, Rumcájsz, Torenkó/, nagytöbbségében azonban a névadás indítéka ismeretlen.

A többi állatfajnál /nemnél/ már könnyebb a rendszerezés.

Az állat nemére utalnak az alábbi nevek:

L ó n á l: Api, Bandi, Béla, Csalfa, Csicsó lány, Dani, Dáma, Elza, Peri, Fickó, Géza, Gizi, Janka, Jambó, Juci, Kati, Kontesz, Laci, Legény, Lenke, Lédi, Lidi, Linda, Lujza, Mancsi, Marci, Matyi, Muki, Olga, Pannai, Pityu, Ringyó, Rudi, Sanyi, Sári, Tündér, Vica, Vilma, Zsuzsi,

T e h é n n é l: Blanka, "Böske", Fáni, Hanka, Janka, Juci, Julcsa, Lidi, Naca, Rozi, Rózsa, Vilma, Viola, Virág, Zsófi, Zsuzsi.

Ö k ö r n é l: Baka, Dani, Miska, Viktor.

Az állat színére, egyéb külső jegyeire utaló nevek:

L ó n á l: Almás, Cigány, Csillag, Deres, Fakó, Hókás, Kese, Kormos, Meggyes, Pejkó, Szedres, Szürke.

T e h é n n é l: Cifra, Citrom, Csonka, Csorba, Fátyol, Füge, Galamb, Hímes, Kávé, Narancs, Piros, Zsömle.

Ö k ö r n é l: Csákó, Fátyol, Gatyás, Gyopár, Gyömbér, Kajla, Kampó, Kontyos, Lombos, Tükrös.

A többi név eredete bizonyos tulajdonságokra, körülményekre vezethető vissza /pl. a lónál Pajkos, tehénél Bárány/. Ismételt felsorolásuk felesleges, de azt meg kell említeni, hogy a nevek döntő többségét alkotják. Ebből arra következtethetünk, hogy a névadásban az egyes tulajdonságok, körülmények játszanak elsődleges szerepet.

Több állatfajnál /nemnél/ is előforduló nevek

Betyár: lónál, ökörnél. Bogár: kutyánál, lónál. Cigány: kutyánál, lónál. Dani: lónál, ökörnél. Dajka: lónál, tehénél. Darázs: kutyánál, lónál. Fátyol: tehénél, ökörnél. Janka: lónál, tehénél. Juci: lónál, tehénél. Kormos: kutyánál, lónál. Lidi: lónál, tehénél. Linda: kutyánál, lónál. Muki: kutyánál, lónál. Vidám: lónál, ökörnél. Vilma: lónál, tehénél. Zsuzsi: lónál, tehénél.

Adatközlők

Dégi Flórián tsz-nyugdíjas, Ordacsehi.
Czár János tsz-nyugdíjas, Ordacsehi.
Ballér Antal fuvaros, Szöllősgyőrök.
Trunkó József tsz-nyugdíjas, Szöllősgyőrök.
Keller Pál tsz-nyugdíjas, Szöllősgyőrök.
Látrányi Gyula nyugalmazott tanító, Gyugy

Schaffer Kálmán nyugdíjas, Hács.

Schiszler János állami gazdasági dolgozó, Hács.

DÉGI ZOLTÁN

A TULAJDONNÉV \rightleftharpoons KÖZNÉV "SZÓFAJVÁLTÁSOKRÓL"

Leíró és történeti nyelvtanaink többsége a szófajváltások között, a szófajváltások kapcsán említi és tárgyalja azokat a folyamatokat, amelyeket a "tulajdonnevek köznevesülése", illetve a "köznevek tulajdonnévvé válása" néven szokás számon tartani¹ /MMNyR. I, 199; MNYT. 200; stb./. Ez a tény, illetve a mögötte álló nyelvészeti hagyomány a következő feltételezésen alapul: 1. A tulajdonnév kategóriája a magyar nyelv rendszerének, azaz létezése nyelvészeti eszközökkel kimutatható, bizonyítható a nyelvben. 2. A tulajdonnév s z ó, és mint ilyennek, van szófaja. 3. A Káin \rightarrow kaján, illetve a kovács \rightarrow Kovács folyamatok során a kérdéses szavak szófajával történik valami. - Helyesek-e ezek a feltételezések?

1. Az /l/-es feltételezés annyira természetesnek és magától értetődőnek tűnik, hogy ezt eddig még csak egyetlen tanulmány vizsgálta: BARABÁS - KÁLMÁN - NÁDASDY: Van-e a magyarban tulajdonnév? /NyK. 79: 135-55/. A cikk gondolatmenete röviden és bizonyos kiegészítésekkel a következőképpen összegezhető:

A/ A tulajdonnév nem a főnév egy alosztálya. /Hanem: a főnévi értékű elemek egyik, kizárólag a szintaktikai viselkedés alapján elkülöníthető csoportja./ Ez az állítás, pontosabban: ennek első fele logikai úton, logikai típusú érveléssel látható be /i. m. 136-7/.

1. Ha egyáltalán szerepel ilyen cím, vagy alcím, hogy "szófajváltás". Ez a tény, valamint megfogalmazásom bizonytalansága jelzi a cím által kijelölt feladat megoldásának nehézségét. Azt, hogy ismeretlent kell viszonyítanunk ismeretlenhez, mert sem a tulajdonnevek mibenlétéről, sem a szófajváltás folyamatáról nem sokat tudunk. A szófajváltás kérdésköre jelenleg teljesen feldolgozatlan.

B/ A tulajdonnév nem szó. Az a kérdésfeltevés, amely a tulajdonnevet szófaji szempontból akarja minősíteni, eleve rossz. A tulajdonnév ugyanis logikai kategória. Az pedig nem szükségszerű, hogy egy logikai kategória nyelvileg is kifejeződjön, hogy egy logikai kategóriának minden esetben legyen nyelvi megfelelője. Például a fogalom - szó, ítélet - mondat között sincs egyértelmű megfelelés.

C/ A tulajdonnevekről tett eddigi állítások ellentmondásos vagy semmitmondó volta abból származik, hogy a problémával foglalkozó nyelvészek a tulajdonnevet szándékuk szerint mint a /magyar/ nyelv kategóriáját tárgyalták, valójában azonban logikai, szemantikai, szociológiai, helyesírási, stb., azaz nyelvellenkívvüli szempontok alapján tették ezt. Felismerték tehát, hogy a tulajdonnév és a köznév között lényeges különbségek vannak, de azt nem, hogy ezek, az általuk regisztrált különbségek nem nyelvi e k. - Egy ilyen jellegű vizsgálat bizonyíthatja ugyan, hogy a tulajdonnév része "logikai rendszerünknek"², de azt nem, hogy része a /magyar/ nyelv rendszerének is.

D/ Csak olyan elem tekinthető a nyelvi rendszer részének, amelynek a léte nyelvészeti eszközökkel és módszerekkel bizonyítható. - A tulajdonnév létének sem fonológiai, sem morfológiai bizonyítékai nincsenek. Sem morfémaszerkezete, sem toldalékolása nem különbözik a köznevekéétől; nincsenek speciális tulajdonnévképzők, vagy más, kizárólag a tulajdonnévre jellemző toldalékmorfémák, amelyek a tulajdonnéviség ismervei lehetnének. - Mibenléte csak a szintaxis szintjén ragadható meg, szintaktikai disztribúció segítségével. Ha annak alapján vizsgálunk bizonyos főnévi értékű elemeket /amelyek között vannak hagyományosan köznévek és tulajdonnévek tekintett elemek is/, hogy azok mely környezetekben fordulhatnak elő, négy különböző csoportot kapunk. Ez a négyes felosztás nyilvánvalóan nem esik egybe a hagyományos tulajdonnév - köznév felosztással.

2. Ennek a kimutatása sem fölösleges, ui. a logikakutatók szerint a tulajdonnév léte logikailag sem szükségszerű. Minden tulajdonnév helyettesíthető leírással. /Vö. SZÉPE: NytudÉrt. 70: 307-11./

A szerzőknek ebből a vizsgálatából egy további fontos következtetés adódik. A tulajdonnév - köznévfogalompár és megkülönböztetés mást jelent logikai - szemantikai és más nyelvészeti szempontból. Például logikai szempontból az elseje köznévfogalom, a Géza pedig tulajdonnévfogalom, mert a két szó denotátuma, sajátos jelentése, stb. egészen más. Nyelvészeti szempontból azonban mindkettő tulajdonnévfogalom, mert mindkettőnek teljesen azonosak a külső kapcsolódási lehetőségei, mindkettő ugyanabban a két környezetben jelenhet meg.

Látható tehát, hogy az az elem, amely a nyelvi /disztribúciós/ elemzés alapján tulajdonnévfogalomnak tekinthető, nem azonos azzal, amit hagyományosan, a nagy kezdőbetűs írás és a logikai jellegű elemzés alapján tulajdonnévfogalomnak szokás tartani. Tehát lehet éppen beszélni tulajdonnévfogalomról mint a magyar nyelv kategóriájáról is, de ennek nincs sok értelme. Már csak azért sem, mert ha a tulajdonnévfogalom egészen mást jelent a logikában, és mást a nyelvtudományban, zavaró, ha a két teljesen különböző dolog jelölésére ugyanazt az elnevezést használjuk. A tulajdonnévfogalom elnevezést és különbségtételt célszerű meghagyni a logika számára, mert ott ennek régi, tudományos érvekkel alátámasztott hagyománya van; és mivel a két fogalom meghatározása a nyelvészeti igényű írásokban is logikai - szemantikai érvek alapján történt. -- A Barabásék által a nyelvben, nyelvészeti módszerekkel kimutatott "tulajdonnévfogalom" számára pedig jobb lenne más nevet keresni.

Ezzel azonban a probléma még nincs teljesen megoldva. A hagyományos nyelvészet tulajdonnévfogalom fogalma ugyanis nem egy teljes, módszeres és egyértelmű logikai elemzés eredménye. Még csak nem is a logika és a nyelvfilozófia tulajdonnévfogalomokra vonatkozó kutatási eredményeinek egy az egyben való átvétele, hanem több különböző, esetleges /többek között néhány logikai/ szempont /is/ keveredik benne. Ezért nem azonos azzal a tulajdonnévfogalommal sem, amely a logikában - nyelvfilozófiában használatos.

Ennek, az igény /nyelviírás/ és a módszer /nem egységes

és nem nyelvészeti/ közötti ellentmondásnak a következménye az, hogy a hagyományos nyelvleírásban használatos tulajdonnév - fogalom valójában egy fikció. Azaz ennek a kategóriának nincs megfelelője a nyelvben. Pontosabban: a Pista, Sárospatak, stb. típusú, nagy kezdőbetűvel írt szavak és szócsoportok együttese nem alkot önálló kategóriát a nyelvben, és nem mutatható ki a logika - nyelvfilozófia eszközeivel sem.

A "tulajdonnév" szónak ilyen módon tehát három különböző jelentése van: a/ logikai - nyelvfilozófiai; b/ nyelvészeti; c/ a hagyományos nyelvleírásban használt. Ezek közül az első kettő tudományos. -- A továbbiakban mégis a c/-vel foglalkozom, mert az eddigi nyelvészeti témájú tanulmányok tárgya kizárólag ez. Ezért a bevezetésben említett további két feltételzés is a tulajdonnévnek ezen a fogalmán alapul.

Abból a tényből, hogy az /l/ feltételezés helytelen³, már következik, hogy a másik kettő is az. Mégis érdemes röviden ezeket is megvizsgálni, mert vizsgálatuk egyrészt bizonyos tanulmányokkal szolgálhat a szó- és szófajprobléma további tanulmányozásához, másrészt rámutathat a hagyományos nyelvtan néhány más, a fentiekhez hasonló ellentmondásaira.

2. A tulajdonnevet a nyelvészek többsége szónak tekinti. Vagy a főnév alkategóriájának, tehát egyszerűen főnévnek /az összes leíró és történeti nyelvtan/, vagy s a j á t o s s z ó f a j i c s o p o r t n a k, mint például BALÁZS JÁNOS. Arról viszont, hogy miben áll ennek a szófaji csoportnak a sajátossága, semmi közelebbi t nem tudunk meg: "Nyilvánvaló, hogy a nevek s z ó f a j i é r t é k e is jellegzetes helyi érték. A szavak fajtáinak rendszerében a tulajdonnevek több szempontból is különálló helyet foglalnak el, s ezt a kategória strukturális elemzése során szintén figyelembe kell venni." /NytudÉrt. 70: 298./

SZÉPE GYÖRGY szerint /NytudÉrt. 70: 307-11./ a tulajdonnév m á s o d l a g o s s z ó f a j. Ez a megállapítása

3. A hagyományos értelemben vett tulajdonnév nem kategóriája a magyar nyelv rendszerének.

összhangban van azzal az állításával/feltételezésével, hogy a névadási funkció másodlagos a nyelv hat alapvető /Jakobson által megállapított/ kommunikációs funkciójához képest.

A BARABÁS—KÁLMÁN—NÁDASDY-féle, idézett tanulmány szerint a tulajdonnév nem főnév /nem szó, tehát nem lehet szófaja sem/, mert ez azt jelentené, hogy a magyarban vannak olyan főnevek, amelyek több szóból állnak. A tulajdonnév szerintük főnévi értékű elem, és mint ilyen, állhat egy vagy több szóból.

Láthattuk, hogy a hagyományos értelemben tulajdonneveknek tartott szavak és szócsoportok nem alkotnak önálló és homogén kategóriát a nyelvben. Ezért nyelvészetileg szempontból szükségtelen és értelmetlen egységes elemcsoportként kezelni őket.⁴ Nyugodtan mondhatjuk tehát, hogy a Pista, Duna, Anglia, stb. egyszavas alakulatok szavak, és mint ilyenek van szófajuk: főnevek. A Magyar Tudományos Akadémia, Kovács János, stb. féle, több szóból álló alakulatok pedig nem szavak, hanem főnévi értékű elemek. -- Ez utóbbiakról csak két esetben mondhatnánk, hogy van szófajuk: a/ ha elfogadjuk azt, hogy léteznek több szóból álló szavak; b/ ha elfogadjuk azt, hogy a szófaj nem a szó sajátja.

Az a/ feltevés nyilvánvalóan abszurd. Első látsára a b/ is abszurdnak tűnik. De BERRÁR JOLÁN szófajelméletéből /Próbák és problémák. A Mai Magyar Nyelv tankönyv második kiadásához. Szófajok. Kézirat, 1979./, valamint TELEGDI ZSIGMOND-nak a szófajokkal kapcsolatos észrevételeiből /NyttanTan. 25-48./ a z k ö v e t k e z i k, hogy a szófaj nem köthető a szóhoz. Nem a szó sajátja, még csak nem is a szójelentése, hanem a jelentése általában.

Mindkét szerző véleménye megegyezik abban, hogy a szófaj = jelentésforma: az a forma, amelyben a szó egyedi jelentés-tartalma megjelenhet. Nem magának a szójelnek van tehát szófaja, hanem a szerzők szerint a szójelentésnek. A szófajok valójában "jelentésfajok". TELEGDI: "... a s z ó f a j o k,

4. M á s s z e m p o n t o k b ó l természetesen azonos kategóriába tartozhatnak.

a szavak osztályai voltaképpen a j e l e n t é s e k o s z t á l y a i." /i. m. 35./. BERRÁR: "A szótári szónak több jelentése lehet /szótározottan is/. Minden egyes jelentéshez külön tartozik egy jelentésforma; tulajdonképpen nem a szótári szónak van szófaja, hanem egyes jelentéseinek külön - külön."

A szerzők állításaiból azonban nem /csak/ az következik, hogy a szófaj a szójelentés sajátja, hanem, hogy minden olyan nyelvi elemé /is/, amelynek van jelentéstartalma. Mert minden olyan elemnek, amelynek van jelentés t a r t a l m a, kell, hogy legyen jelentés f o r m á j a /„szófaja”/ is, amelyben ez a tartalom megjelenhet. -- BERRÁR, úgy tűnik, számolt elméletének ezzel a következményével, mert többször említi, hogy a szó alatti, vagy a szó fölötti nyelvi szintekhez tartozó, valamint a több szóból álló nyelvi elemeknek is lehet "szófaja". "Nemcsak magányos szónak van szófaji természete, hanem szerkezetnek is." - írja idézett, kéziratos tanulmányában. Például a ház, ház mögött morfológiai természetű szerkezetek főnévi szófajúak; a beteg volt morfológiai természetű szerkezet melléknévi szófajú; a szép és okos mellérendelő szintagma melléknév; a nagyon okos alárendelő szintagma is melléknév, stb. A szintagma szóértékűségéről, szófaj-voltáról ír egy másik tanulmányában is /MNy. LXXI, 37/.

3. Ha tehát több szóból álló kifejezéseknek is lehet szófaja /legalábbis létezik egy olyan szófaj-elmélet, amely ezt megengedi/, akkor mondhatjuk, hogy a Magyar Tudományos Akadémia, Kovács János, stb. féle alakulatoknak is van szófaja: főnevek. Ez a szófaj meg is változhat. Tehát a kérdéses nyelvi elem részt vehet a szófajváltás folyamatában, mert ez e l v i l e g lehetséges.

Egy kovács > Kovács folyamatról akkor mondhatjuk, hogy az szófajváltás, ha mindkét elemnek lehet /van/ szófaja, és ez a szófaj a kérdéses folyamat során változik meg. -- A hagyományos felfogás szerint a tulajdonnév is főnév, és a köznév is az. Az az állítás tehát, mely szerint a tulajdonnév > köznév, illetve a köznév > tulajdonnév változások szófajváltások, eleve, önmagához képest is ellentmondásos, mert ha a

folyamat kiindulópontjaként szereplő szó ugyanolyan szófajú, mint amilyen a végeredményül kapott szó, akkor a szó s z ó f a j a nyilvánvalóan nem változott meg. Más változások természetesen történhettek vele. -- Annak a folyamatnak a során, amikor például a kovács jelet /hangsort/ egy más denotátum jelölésére /is/ alkalmazzuk, mint ezt korábban tettük, a jelviszony változik meg, azaz j e l e n t é s v á l t o z á s t ö r t é n i k.⁵ Ebben az esetben szófajváltásról beszélni értelmetlen. Az más kérdés, hogy például egy Káin > kaján folyamat során történt szófajváltás: egy főnévből melléknév lett. De ez a folyamat nem attól szófajváltás, hogy az egyik szó "tulajdonnév", a másik pedig "köznév".

A hagyományos értelemben vett tulajdonnév - kategória nem egy azonos minőségű elemekből álló, meghatározott formális ismérvekkel rendelkező kategória, amely nyelvi különbségek alapján szembeállítható lenne más kategóriákkal /például a köznevekkel/. Azaz nem nyelvi kategória. Ezért nem beszélhetünk tulajdonnév \Rightarrow köznév szófajváltásokról. Az ide sorolt folyamatok minden esetben egyéni elbírálást igényelnek. Az Ágoston > aggastyán folyamat szófajváltás: főnév > melléknév; a Gábor > gábor /'gébics', 1808/ folyamat jelentésváltozás.

FABÓ KINGA

NÉHÁNY KIEGÉSZÍTÉS OROSHÁZA UTCANEVEIHEZ

A Névtani Értesítő 3. számában (22—34) jelent meg HAJDÚ MIHÁLY cikke Orosháza utcanevei címmel. Ennek néhány adatához, megállapításához szeretnék az alábbiakban egy-két kiegészítéssel, helyesbítéssel hozzájárulni. Jóllehet nem érintik az utcanévrendszer strukturális rendszerét a kiegészítések.

5. A jelentésváltozás tehát nem minden esetben jár együtt szófajváltással. Jelentés és szófaj között tehát nincs olyan közvetlen összefüggés, mint amilyent TELEGDI feltételez.

szítések, helytörténeti szempontból nem lényegtelen a pontosítás, az egyes nevekről adott információk megtoldása.

A 28. lapon zárójelben adott életrajzi adat téves Győry Vilmosról. Nem volt püspök, mint ahogyan ez már nem is szerepel a 30. lap részletesebb ismertetésében, bemutatásában. Mint író, műfordító, az MTA levelező tagja s Orosháza lelkésze természetesen ugyanebbe a névadói csoportba tartozik.

A Mikolay utca valóban Mikolay István haladó szellemű orosházi evangélikus lelkésztől lett elnevezve, a mellette levő Mikolay-kert azonban fiáról, Mikolay István (1838—1919) ügyvédtről kapta a nevét. A tulajdonában levő, nagy fákkal benőtt területet ugyanis a község előljárósága 1907-ben vásárolta meg, s ekkor nyitotta meg a nagyközönség számára, így lett belőle községi népkert. A két név között tehát a névönatkozás megvan, de nem olyan közvetlen, hanem kissé áttételesebb, mint ahogyan a tanulmányban szerepel.

Veres József a Magyar Életrajzi Lexikonnal ellentétben 1884 és 1896, majd ezután 1901 és 1910 között volt az orosházi kerület országgyűlési képviselője.

Végül talán a leglényegesebb az, hogy az 1964-ben készült térképen valóban Asztalos István néven jelzett utca az utcanevtáblán Asztalos Jánosként van feltüntetve, s valószínűleg az 1956. október 30-án a budapesti Köztársaság téren áldozatul esett munkásmozgalmi harcosról kapta nevét. Ebben az esetben másik kategóriába tartozik az utcanév. Eggyel csökkenik a költőkről, írókról elnevezett utcák száma, eggyel pedig növekszik a munkásmozgalom kiemelkedő személyeiről elnevezetteké. Változatlan marad azonban a személyekről kapott utcanévek nagy száma, s az összehasonlító táblázatban csak ennek az adatai szerepelnek.

KOSZORÚS OSZKÁR